

מהרש"ש זצ"ל שכתוב: „עוד זאת למודעי אנו צריכים שכל ההגהות הכתובים בפנים הם ממורינו הרב שר שלום זלה"ה בעצמנו שמצא הרב המובהק מוהר"י קאלאמרו נ"י בכתובים ששלח הרש"ש זלה"ה בעי"ת תונס יע"א להרבנים הגאונים דע"ס, בעת היותו בשליחות מצוה בשנת תרי"ח לפ"ק. ושם בפנים הספר (כ"ט ע"ג) כותב מהר"י קאלאמרו עצמו: „אלו השאלות מצאתי בעי"ת תונס יע"א. שנשאלו להרב שמ"ש נר"י מהבא להתם ממני יצא הדברים אני הצעיר יוסף הכהן ¹⁰ נר"י. מכל זה למדים אנו על הקשרים ההדוקים בין מקובלי תונס למקובלי א"י.

הרה"ג ר' יצחק חדאד מג'רבא (ע"ע) מזכיר בספרו את „ר' יוסף אפטבון מתונס" שבא לג'רבא וכנראה שהוא רבינו ובמקום לכתוב „אפטבון" נכתב „אפטבון", שכן משפחת רבינו נכתבת באופנים שונים: „סטבון", „אצטבון" וכיו"ב.¹¹

מערכת ע"י

משפחות שונות

א) **עדאוי ר' שמואל** — אביו של ר' משה עדאוי בע"ס „בני שמואל" (ליורנו תקי"ח), וכנראה שר' משה קרא את ספרו ע"ש אביו. מסתבר שחי במאה החמישית.

ב) **עדאוי ר' משה** — מחכמי תונס במחצית הא' של המאה הששית. היה תלמידו של הרה"ג ר' אברהם כייאט זצ"ל (ע"ע) כמו שכותב הוא עצמו בתקדמתו לספרו „בני שמואל", וגם הגאון ר' עזיאל אלחאיך זצ"ל בדרוש ז' ב„מערתא דדייני" שדרש על מהר"א כייאט, כותב דבר זה בתוך שבחיו שלמד ולימד תלמידים „ומתוכם כעין החשמל הקרח הגורא כלל גדול בתורה קולע אל השערה משה שפיר הדר הוא בעל ספר בני שמואל זיע"א בן לאברהם". מדבריו אלה נלמד גדולת רבינו בתורה ובעיון התלמוד, ושהוא היה התלמיד המובהק הבולט מעל כל תלמידי מהר"א כייאט. עוד נראה שנפטר לפני שנת התקמ"ז (1887) שהוא מועד הדרוש הג"ל, שהרי כותב עליו „זיע"א.

רבינו חבר ס' „בני שמואל" על הש"ס (ליורנו תקי"ח) ועליו יש הסכמות מרבני ליורנו ורבני תונס והסכמת מהר"י עייאש זצ"ל. בתחלת חי' הוריות הוא כותב שהתחיל לחדש אותם בשנת „ואשב"ר מטות" כלומר בשנת התק"ט (1749). ספר זה הוא הספר הראשון שיצא מרבני תונס של התקופה האחרונה, וממנו והלאה התחילו לצאת לאור הדפוס חיבורים מרבני תונס, כי במאה החמישית (הת"א-הת"ק) לפי מיטב

בורג'ל השני (ע"ע) מפארים גם הם את רבינו ונותנים לו תוארים נכבדים. הם כותבים: „גברא דמאריה סייעיה, גלי דרעיה ונהורא עמיה, מבני עליה, תסידא קדישא ופרישא, לכל דבר שבקדושה, שבע רצון ומלא, במכוסה ובמופלא, המקובל האלקי וחסיד ועניו ומאוושר בכל ענייניו, מעלת הרב החסיד חכם חרשים ונבון רב הוד יוסף פרימון ז"ל". עוד כותבים עליו: „כל ימי היותו, תורתו ואומנותו, יושב אוהלים ולא ימוש... תורתו של רשב"י זיע"א זוהר הרקיע". בדומה לדברים אלו כותב עליו גם הראשון לציון הרה"ג ר' אברהם אשכנזי זצ"ל.

בתקופתו של רבינו היה נפוץ מאד לימוד הקבלה בין חכמי תונס, והוא לא היה היחיד בחכמה זו אלא היתה חבורה גדולה של מקובלים גדולים. הגאון החיד"א מספר שבתחלת ביאתו לתונס בשנת התקל"ד (1774) בקרוהו „כת המקובלים" ואמר להם שאינו בקי בקבלה. הוא מספר שהקאייד ר' ישועה כהן טנגי (ע"ע) היה מתקוטט עם כת המקובלים, ושם בבית הסוחר לגדוליהם, ושלח לביתם ולקח כל ספרי הקבלה שלהם, והיה זה בטענה שהם עושים ליהורא ושלא לשמה. הוא מספר עוד על מקובל אחד בשם ר' ח' לומברוז זצ"ל (ע"ע) שנפטר בגלל שלמד חכמת הצירוף והשתמש בה, והוא חבר קונטרס קטן עמוק מאד בחכמה זו, שהוא החיד"א עצמו השתוקק מאד לראותו והעתיקו לעצמו, אך חשש לעיין בו לרוב עומקו.

חבורת המקובלים הוו עמדה בקשרים הדוקים עם מקובלי ירושלים ובראשם הרה"ג המקובל האלקי ר' שלום שרעבי זצ"ל (הרש"ש), וקבלו מהם פירושים חדשים שנתחדשו להם. רבינו היה אחד מבני חבורת מקובלים זו כפי שנראה מספריו, שכן כותב רבנו בעצמו בתחלת ספרו „אהבת ד'": „התחלתי לכתוב על האדרא זוטא קדישא... וכשם שזיכני האל יתברך להתחיל כן יזכני לסיים ע"פ הקדמות רבינו זלה"ה ועי"פ הקדמות הנגלות לנו כדיום שכאז לנו מא"י תובכ"א הקדמות המופלאות ע"ד רבינו זלה"ה דבר דבור על אופניו מאת איש האלקים הקדוש מה שעלתה מצודתו וסידר רבינו זלה"ה סודות נפלאים וגוראים של שערים הא', וקרא שמם נר הקדוש והטהור „רחובות הנהר ונהר שלום". שני ספרים אלו הם ספריו של הרש"ש זצ"ל. גם בתוך ספרו כותב רבינו באיזה מקומות „שלחו לנו מתם תובכ"א" (ב' ע"א), או „אחר שנגה עלינו ב'ר הקדוש השמ"ש" איש ירושלים תובכ"א (ג'ב ע"א). במקום אחד מזכיר את ה„חבר יוסף הבריש" (ע"ע).

עוד מצאנו בשער ספר „עץ חיים" הקרוי „נהר שלום"

(5) הסכמתם לספר „אהבת ד'".

(6) מעגל טוב השלם עמ' 58, ועיין מ"ש לעיל עמ' ס"ו.

(7) שם עמ' 64.

(8) מעגל טוב שם.

(9) הוא הרש"ש (ר' שלום שרעבי זצ"ל).

(10) הוא כנראה אב"ד תונס ר' יוסף כהן יצחקי (ע"ע) שחי בתקופת רבינו ונפטר בשנת התקמ"ז (1786).

(11) עיין בספר ממלכת כהנים לר' שושן כהן זצ"ל (עמ' י') שהגיה כן.

ידיעתי לא יצא אף ספר אחד מרבני תונס, וגם במאות שלפניה ידועים ספרים מעטים מאוד שכמעט כולם מרבנים שבאו מגולי ספרד, כמו ס' „היוחסין“ בשנת רס"ד, וספר הזכרון למהר"א אבוקראט שחובר בשנת רס"ז ונדפס בשנת תר"ו, וספר „הזכרון“ לר"י הכהן טנוגי שנדפס בשנת שט"ו או שו"ת מהר"ם אלאשקר וחזן מהם לא ידוע. מרבני התחילה התעוררות ופריחה של הוצאת ספרים לאור הדפוס ושלוש שנים אחריו יצא בשנת התקכ"א ס' „תועפות ראם“ למהר"ם ברוך קאראבלין, ואח"כ ספרי ר' יצחק חדאד מג'רבה, ואחריו ספר „זרע יצחק“ לומברו בשנת התקכ"ח. וכך זה נמשך מאז עד ימינו אנו, ובתקופה של המאות וחמישים שנה האחרונות יצאו לאור הדפוס מאות ספרים, יותר מכל התקופות בעבר.

ג) עשור ר' חיים — נכדו של מהר"ם אלפאסי זצ"ל. הוא היה המשתדל בהוצאת כתבי מו"ק הנ"ל ודודיו ר' שלמה ור' חיים אלפאסי, והוציא בשנת התקס"ה את ספרם הגדול „משחא דרבותא“, וכתב בו הקדמה ארוכה. ועיין עוד בס' „גנוי שלום“ (אה"ע ס' ט') שהיה בדעתו להדפיס תשובות שהשיב דודו ר' שלמה לר' אליהו שמעוני מגפצא, אך באמצע נפטר ולא ידוע מה עלה בגורלם. על זה מצטער ר' שלום שמעוני בן ר' אליהו על שמסר לו התשובות, ע"ש. רבינו היה תלמידו של דודו ר' שלמה אלפאסי כמו שכותב בהקדמתו למשד"ר. ועיין הקדשה בכתב ידו ובחתימתו לעיל עמ' צ"ו.

מערכת פ"א

משפחת פארינטי

א) פארינטי ר' דוד — עיין ר' אהרן תמאם.

ב) פארינטי ר' שלמה מאיר — היה דיין בעיר בגורת בחצי הראשון של המאה השביעית. חבר ס' „אמרי שפר“ דרושים, חי' תנ"ך ושו"ת (סוסא תרפ"ד) ושם מתואר: „הרב המובהק החז"ש הדו"מ ר' מאיר שלמה פארינטי“. ר' שמואל טייב מבגורת (הוא ר"ש טייב בעל „עפעפי שחר“) כותב בתחלת הספר, שלמרות היות רבינו עני ובעל משפחה היה שוקד על התורה כל הזמן, והרבה גבולו בתלמידים, והיה דיין בבגורת חסיד עניו ומקובל. שני מקרים מצערים צערו את רבינו בימי חייו והם סלוק בנו מרדכי וחתנו ר' אליהו, ע"כ מר"ש טייב. כבר בשנת תור"ה לפ"ק (התרי"א) שואל רבינו ממהר"א הכהן (כנראה הוא מהר"א כהן יצחקי בעל משמרות כהונה) שתי שאלות שנדפסו בספרו הנ"ל, ובח' תשרי התרל"ב חתום רבינו ראשון על תשובה עם ר' שלמה טייב ור' יאודה כהן בולקאייא. כן ישנו בס' דרוש שדרש רבינו בשנת התרל"ט. עוד ראיתי לרבינו שחתום בסר"ס „חוקי חיים“ למהר"א בורגיל (שנפטר התרנ"ד) עם ר' אברהם כריף.

ובספר כתב יד מבית דינו של מהר"י זיתון, כותב מהר"י בשבט התרס"ז לר' מכלוף מסיכא מבגורת ש, בא לפניו ה"ר חיים ה"י בן המנוח הרה"ג שלמה פארינטי זלה"ה והוא אמר כי יש תחת יד רומ"מ ספר אחד של ר' אבהו ז"ל וגם יש ספר אחד תח"י ר' חיים מסיכא וזאת הוא מבקש הספרים הנ"ל בדמותם בצלמם ואל יחסר מהם אפי' עלה אחד. וגם גוזר אומר לבלתי תעתיקו מהם כי הוא חפץ למוכרם ומצא קונה ומחיר יקר, ע"כ הגיעו דבריו. וכשאני לעצמי תמהתי על המרא'ה אולם אנוכי הרואה כי דינא קתבע ברם לא לבדו המשפט הירושא כי גם בן אחיו ר' שלמה ה"י גם לו חלק ונחלה, ובכן רומ"מ יקח הספר מיד הר"ח מסיכא והם אשר תחת ידו אם כנים הדברים וימסרם ביד שניהם הוא ובן אחיו ויעשו מה שלבם חפץ, וד"ב לחכם נשארתי בדשו"ט כנה"ר וכנא"ת, עכ"ל. וכיון שמכתב זה משנת התרס"ז וס' „אמרי שפר“ נדפס בשנת התרפ"ד אינני יודע אם שני הספרים הנו' במכתב הנ"ל הם החי' שנדפסו ב, „אמרי שפר“ או שהם שני ספרים אחרים ונמכרו ולא נדפסו עדיין. כן נראה מהמכתב שהיו לרבינו שני בנים (חוץ מבנו מרדכי שנפטר) ואחד מהם נקרא חיים.

משפחת פיתוסי

א) פיתוסי ר' יעקב — מגדולי רבני תונס במאה הששית, ונפטר באלג'יר כ"ג תמוז שנת תקע"ב (1812). למד תורה אצל הרה"ג ר' יוסף זרקא זצ"ל (ע"ע) ¹ וגם אצל הרה"ג ר' יצחק לומברו הראשון (ע"ע) ². כל ימיו השתוקק לעלות לארץ הקדש, והוא עלה יחד עם אשתו ובנו ר' חיים דוד (ע"ע) לא"י, ושם נתפרסם בין חכמי ירושלים בגדל חכמתו, והם שמחו בו ושבתוהו. זמן מה אחר בואו לא"י נפטרה עליו אשתו, ולאחר מכן נשלח על ידי חכמי ירושלים כשד"ר לעיר מולדתו תונס ולשאר מדינת צפון אפריקה. בדרכו לשם עבר דרך כמה ארצות, ובהקדמותיו לספריו מודה לגדיבי איזמיר וטריפולי על הסיוע שהגישו לו. הדרושים שדרש בדרך שליחותו נדפסו בסוף ספרו „מזבח כפרה“ (מדף קכ"ז ע"ב ואילך), ושם מדבר בשבח א"י והתמיכה בה. הוא מספר על מצאו מעיר תונס, ומרבה לשבח אותה ואת חכמיה הגדולים. במקום אחד ³ כותב: „כל ימי הייתי מצטער על דבר זה מתי יבוא לידי ואקיימנו

(1) כ"כ בספרו „רנו ליעקב“ שבסו"ס „מזבח כפרה“ (עמ' צו), ומורי הרב המופלא נ"ר ישראל מהר"ר יוסף זרקא ז"ל...

(2) בספרו „מזבח כפרה“ מתארו בכמה מקומות „מורי“ כמו בדק"ו ע"ב כותב: „ועיין למורי הרב זרע יצחק“ וכן בדק"ו ע"ג, ובדק"ה ע"א כותב: „ושמעתי בשם מורי הרב ז"ל... וכן בדפים צ"ו ע"ג, ק"ב ע"ב. אך במקומות אחרים מזכירו סתם „הרב זרע יצחק“. וכיון שמהר"י לומברו הוא רבו של מהר"י זרקא, נראה שרבינו למד רק קצת אצל מהר"ל, ומהר"י זרקא הוא רבו מובהק.

(3) „מזבח כפרה“ דרוש א' (קכ"ז ע"ב).

בקרבי, מה יעשה הבן... על זאת ארץ תאבל אבל... קינת סופרים תרבה ותלמידיו יותר מכלם מבקשים את רבי ואיננו..." וממשיך, "מילי דקשוט מיום שנוטל אדוני מעל ראשי נפוגותי ונדכיתי, הן אני גשארתי לבדי, ולא אדע אנה ואנה אשא עיני... וברוך ה' אשר לא השבית גואל הלוא זה הודי והדרי... הרב הכולל בישראל להלל כמהר"ר יהודה הלוי גר"ו יאיר הוא היה בתומכי נפשי יחזני במעגלי צדק בכל מכל כל חופף עלי כל היום..."

רבינו הרביץ תורה בתנוס והעמיד תלמידים רבים וחשובים, וכבר בנו בדבריו שהובאו לעיל מוכיר את הצער הרב שנצטער תלמידי אביו בפטירת אביו רבם. שלשה מתלמידיו כתבו הקדמה לספרו, "ירך יעקב" והם ר' אברהם חיים אשכנזי (ע"ע), ר' מרדכי ג'אר (ע"ע) ור' מרדכי ג' (ע"ע). בהקדמתם זו משבחים את רבם ומספרים על השבח הרב שזכה לו מאת חכמי ירושלים כשעלה לשם, ואלו דבריהם: "סיני ועוקר הרים, בקי בחדרי תורה... קולו כנהר שאינו פוסק... דלא פסיק גירסא מפומית... גדולים מעשיו וכל מדות שהיו במקדש... וצדיק יסוד עולם לימוד אחרים... רבים שתו לימא ויקם עדות כיעקב אורייתא כשרה לשם שמים נתכוין... יגע רבי בעשר אצבעותיו... האי תנא דידן תנא ירושלמא דסליק להתם... בני ציון שיר ציון הגדילו השמחה ישישו כי ימצאו גבר גברא דכולא בית... חכם בחכמתו צדיק באמונתו אילן ששרשיו מרובים... האשל הגדול ראש המדברים, הלוא זה הוד נהדר עטרת תפארת מורנו ורבנו רבי"ן חסידא הרב המובהק מאיר כברק כמהר"ר יעקב פיתוסי והארץ האירה מכבודו..."

כיוצא בדברים אלו כותבים עליו גם גדולי רבני תנוס ובראשם הראב"ד המופלא בנסים הגאון ר' ישועה בסיס (ע"ע) ומשנהו ר' נתן בורג'ל השני (ע"ע) בהסכמתם לספר הנ"ל, וז"ל: "למפורסמות אין צריך ראייה, כולי עלמא ידעי מומחה לרבים מומחה ופקיע, מיקרי ירושלים חד מינן כי סליק להתם, יתנו עדיהם ויצדקו, תורתו מכרות עליו ונמצא מכריע, המופלא הסמוך הרב המובהק ונוגה לו ברק, כמהר"ר יעקב פיתוסי זלה"ה שמו נודע בשערים המצויינים... הרבה גבולו בתלמידים ומגדולי תלמידיו הן הן עדין אשר אתנו היום ה' עליהם יחיו... בית יעקב בית נאמן בית ועד לחכמים משם תורה יוצאה הפליא עצה הגדיל תושיה".

כן חיבר רבינו הרבה ספרים, ומלבד חידושי תורה, ש"ס ודרושים שחיבר הוא עצמו, ספריו כוללים הרבה שיטות ראשונים וחידושי רבנים קדמונים שמצא בהיותו נודד שד"ר במסעותיו לארצות שונות. משיטות אלה הוא עשה מעין "שיטה מקובצת" לכמה מסכתות. בשנת התק"ס (1800) נדפס בליוורנו ספרו, "ברית יעקב" הכולל מ"ב דרושים, שיטה מקובצת למסכת סוטה מחידושי רבנים שונים ומחידושי, ליקוטי גאונים למסכת נדרים ונזיר, ליקוטי נזיר למהר"א

לעלות בית אלקינו, וה' עשה כהיום הזה אחותיו ולא ארפנו אך ורק, ויהי היום אך יצא יעקב הלוח ונסוע הלוח ושוב אל המנוחה ואל הנחלה נחלת אבותינו, אנכי בדרך נחני ה' אל ארצי ואל מולדתי האי מתא מחסיא עיר של חכמים ושל סופרים מגדולם ועד קמנם למפורסמות אין צריך ראייה, שמם נודע בשערים בחצרות בית אלקינו, מינייהו מלכי..." ובמקום אחר⁴ כותב בגעגועים על ארץ מולדתו ארץ החכמה והתורה, וזה לשונו: "אם אמרתי אספרה, קול ספור תורא, תורא מונחת בקרן זוית והיא גסתרה, וקולה לא ישמע אמרי לה בחשאי כי אזכרה, מקדם יקר תפארת העיר הזאת העיר היקרה, ארעא דדכי אוריה, ארץ מולדתי ארץ הרה, הרה ויולדת מעיינות נובעות חכמה מפוארה, בין ממעין שיצא לה תחילה בין ממעין שלא יצא לה מתחילה בעיון ופולפול וסברא, קולע אל השערה, שמורים לכל בני ישראל את שישנו בשמירה וישנו בוכירה, למגדול ועד קטון ערוכה בכל ושמורה, ונוסף גם הוא רב"ה תוספא'ה דמתווקי ידי לומדי תורה, ליהודים היתה אורה, ואורה זו תורה, רבים אומרים מי ישקני מים מבורה, באר מים חיים היא הודה היא הדרה, פוק חוי מאי עמא דבר נהרא ונהרא, זכור אלה ליעקב".

בשליחותו לתנוס נלוה אליו בנו ר' חיים דוד (ע"ע), ובדרכם תורה לא"י בהיותם באלג'יר נפטר רבינו, והשאיר את בנו זה יתום מאב ואם בלי משען ותומך. לעזרתו בא הרה"ג ר' יהודה הלוי זצ"ל (ע"ע) בע"ס, "מתנה ליה" שתמך בו וגדלו אצלו. וכך בנו ר' חיים מתנה את צערו בהקדמתו לספר "ירך יעקב":⁵ "כי אזכרה ימים מקדם... נשתנו עלי סדרי בראשית... הלוא מראש כי הוינא טליא זוטא ובציר שלא הגיע לעונת הפעוטות, רוח ה' היתה על אדוני, רוח ה' דבר בו עודנו באבן, ויאמר אל לבו לעלות ליראות אל הטר הטוב הזה ירושלים תובב"א, לשקוד על דלתי התורה והטהרה, וישאני אבי כאשר ישא האומן את היונק הנה קאימנא קמיה, בקש יעקב לישוב בשלוח ויבוא רוגז כמה הרפתקאי... בנקור לנו עין ימין גזורה גזרה על ביתו של צדיק דחריב ביתיה יתום הייתי מאמי גלגל הוא שחזור בעולם, נתנו חכמים עיניהם בו, ויצא יעקב גולל ודופק על הרי ישראל שלח לדבר מצות ואותי לקח אתו, ויוציאני מעיר לעיר וממלכת אל עם אחר, עד אשר הביאני אל עיר מולדתנו מתא מחסיא תנוס יע"א, הזאת געמ, ויסע יעקב לגמור שליחות, ודרך חיים בעית דהאי ארעא ומטולטל אדמוקדאי יקוד בבשרי, אינו אלא שרף אל ארץ לא טובה השמיעה, נח נפשיה דרבי אבא בעיר אריג'ל י"ג תמוז שנת תקע"ב, נהי דגפיק מר חוץ למקומו וחץ לזמנו, יראה ורעד יבוא בי ולבי נשבר

(4) שם תחלת דרוש ב' (קכ"ט ע"ד).

(5) "ירך יעקב" על התורה לרבינו. ההקדמה משנת תקצ"ח (1838).

„היפ"ה" ויש בה כמה חידושים בכתב ידו, וגם יש בה רשימת הספרים שיש לו בספרייתו, וליד אחד הספרים הוא כותב שהוא נמצא אצל דודו ר' ברוך.

גליל כפור בבית הכנסת של הרב נתורי באלג'יר, נכלל שמו של „החכם השלם... הרב הכולל והישיש שלוחא דרחמנא ר' יעקב פיתוסי",¹¹ והטעם לכך ברור כיון שרבינו נפטר באלג'יר ונקבר שם.¹²

(ב) פיתוסי ר' דוד חיים — בנו של ר' יעקב פיתוסי שבאות הקודם. כשהתייתם מאמו טפל בו אביו, ונדד עמו לכמה ארצות, אך אח"כ כשנפטר אביו בשנת התקע"ב (1812) לא ידע לאן לפנות ומי יעזור לו, ומצא לו את ר' יהודה הלוי בעל „מחנה לילה" שהיה בתומכי נפשו ונחתו במעגלי צדק בכל מכל כל (עיין בקשר לכך באות הקודם). רבינו השתדל בהוצאת ספר „ירך יעקב" למר אביו ויש לו שם הקדמה משנת התקצ"ח, אך הוא נדפס רק אחר פטירת רבינו, שכן כותבים רבני ק"ק פורטוגזים בהסכמתם שם משנת התר"א שרבינו נפטר והשאיר שני יתומים בידים ריקניות, והם „הבחור החו"ן כה"ר יעקב ושם אחיו משה ה"י, וכן כתוב על הסכמת רבינו „הקדמת המנוח החת"ש והכולל בן הרב המחבר וצוק"ל". ונראה שפטירתו היתה בין השנים תקצ"ט-תר"א, כיון שמהסכמת רבני תונס משנת תקצ"ט נראה שהיה עדיין בחיים. עם ספר „ירך יעקב" נדפס ספר „כוכב מיעקב", ורבני ק"ק פורטוגזים כותבים שרובו הוא מחי' רבינו „כי מעט אשר היה לפניו מכ"י הקדש הרב אביו ז"ל ויפרוש לרוב תורת חיים אורייתיה כשבא...". ע"ש. כן יש לרבינו כמה הגהות בשו"ת למהר"ש קאטרוס (ע"ע) שבסוף ספר „ירך יעקב" וחתום „ח"פ אני", ויש לו הגהה בס' „זרע אברהם" כטורזא (נדפס תקפ"א) וחתום „אח"ד ס"ט במהרי"ע". (בדף ק"ה ע"ב, ומוכח שהוא רבינו שכן בסוף ספר זה מביא חידושים למ"ק ממר אביו ע"ש). יתכן שבנו משה הנז"ל הוא הדיין ר' משה פיתוסי שבאות ו'.

(ג) פיתוסי ר' שלמה — חתום בשנת התרכ"ז (1867) בהסכמת „נר דוד" ג', ובשנת התרל"א (1871) בהסכמת „אהבת ה' " לר"י סרבון עם י"ב רבני תונס והוא חמישי, ובשנת התרל"ח חתום בפסק דין בספר „משפט בירושה".

(ד) פיתוסי ר' אליהו — יש לו שו"ת משנת תער"ג (1913) למהר"י זיתון ובית דינו בס', „משפט כתוב" הנד"מ (אבן העזר סימן ע"ב), ומתואר שם: אחד חכם מעלת החו"ש כמהר"ר אליהו פיתוסי הי"ר.

(11) שלוחי א"י לא. יערי עמוד 708.

(12) ואח"כ בא לידי ספרו „ברית יעקב" (ליורנו תק"ס) וראיתי שמוזכר בו שמועות מעשרות מחכמי תונס, כמו ר' יצחק כהן טנוגי (ע"ע), רבו ר' שלמה אבן עטר (ע"ע), ר' משה שלום (ע"ע), ר' יהודה נג'אר (ע"ע) ועוד רבים אחרים.

(ה) פיתוסי ר' ברוך — מחכמי תונס במאה הששית, והוא המחבר ספר „מקור ברוך" — ספר גדול של דרושים על סדר הפרשיות וקצת חידושי ש"ס בסופו שנדפס בחייו (ליורנו תק"ג). בהסכמות לספר מתואר רבינו: „החכם השלם", ומוזכרת אמו לונא. רבני ליורנו כותבים ששרא דעניותא רדיף אבתריה והיה מדוכא ביסורין ומקבלם באהבה. בהקדמת רבינו הוא מודה ליהושע בכה"ר אברהם לומברווי שערך לו בהגהת הספר, וכן להגביר ר' ישועה כהן טנוגי (ע"ע) שעליו כותב שמעוררו גדלו כאב לקרב הגאון, וכן מודה לעוד גבירים ממשפחות „שמאמא" ו„נטף". רבינו חותם „ברוך בלא"א זקן וישיש רחים ומוקיר רבנו המו"ן כמהר"ר שלמה פיתוסי". הוא דודו (כנראה אחי אביו) של ר' יעקב פיתוסי זצ"ל בעל „ירך יעקב" ו„מובח כפרה", וכמו שכותב ר' יעקב בספרו „רנו ליעקב" (פ"ב ע"ד): „ובספר מקור ברוך למר דודי ז"ל בס' האוינו יע"ש", (וע"ע ר' יעקב פיתוסי). חלק מהדרושים שבספרו של רבינו הם להספד איזה חכמים מחכמי תונס, והדרוש לפ' „וואת הברכה" דרשו למנוחת רבו הרב המפולפל ר' יעקב מוהדר זצ"ל (ע"ע) וכותב עליו: „את זו דרשתי על מו"ר ועטרת ראשי תחכם השלם רב ועצום כמהר"ר יעקב מוהדר וצוק"ל הכ"מ". (ועיין ר' יעקב מוהדר, את שבחיו שכתב רבינו עליו, ע"ש). עוד כותב רבינו בהקדמתו שהיו לו עוד כמה חידושים ומסרם לאחר והדלף הרטיב אותם והלכו לאיבוד.

מחידוש שכתב לתוספות אחד במסכת חגיגה (מקור ברוך דף רצ"ה ע"ד) למדים על הדרך והשטה שבה למד גמרא, וכנראה שבשיטה זו הלכו גם שאר חכמי ורבני תונס, וזה לשונו שם: „דע שבראותי דבור זה גבולתי מאד, כי לא ידעתי מה הם אומרים, ולכן אע"פ שדרכי היא שלא אראה שום מפרש עד שאבין מעט אז הרבה שאז כשאראה המפרשים ז"ל אם כוונתי לדבריהם, אשמח שנתכוונתי לדעת קדושים, ואם הם אמרו דברים אחרים אז צריך אני להבחין מדוע לא פירשו כדברי עד שאעמוד על האמת לדעתי הקלושה, אך הפעם תזאת הוכרחתי לראות קודם שאבין, וראיתי למהרש"א ז"ל שנתקשה בהם והניחם בצ"ע, ושמתתי כמוצא שלל רב, ולכן הוכרחתי להגיהם, אע"פ שתמיד איני חפץ בכך, יען המוכרח אם לא ישובח לא יגונה וכצ"ל...". ע"ש.

וממקום אחר שם (רצ"ד ע"ד) נראה שהיה יודע בחכמת ההגדה והתכונה, אך הוא כותב שם שהעיקר אצל האדם שיתדבק ויתקשר בדברי רז"ל שהם אמת ודבריהם אמת ולא יעלים מהם עיניו אפילו רגע כמימריה, שבהם ישלים אדם את נפשו ולא יבזבז זמנו בחכמות אחרות. ומסביר בהרחבה כמה דברים שחשבו אנשי המדע נגד דעת רבותינו, ולבסוף אנשי המדע חזרו בהם והצדיקו דברי חכמינו. שם כותב רבינו על עצמו: „ואנא חרגא דיומא אחת דעי, שכמה בני אדם שהייתי חושב שבחברתם אשיג נועם ה'.

מה

מטעם
ה'סכר
בספר

ספר

זבח כפרה

(מטעם מנהיגים וזכרים כבודות חולין)

לקדושים אשר בארץ המה גאונים הראשונים ויע"א מי ימלל גבורות:
ראו קראתי בשם אשר לא היה לעולם דכאן נמצאו וכאן היו דברי
חכמים כדרכונות לפקוד עינים ערות: הלא המה האחת אהובה
אריש שיטה מקובצת לזבחים מתום חיצוניות וגליוני תוס' ורבי פרץ
ורבי"א וצוק"ל ותוס' טוך וחידושי רבי הגדול מהר"ר אברהם טייב
וצוק"ל והיו למאורות שנייה לה מהגאונים רבי גרשום מאור הגולה
והרא"ש ודעמייהו וצוק"ל ותוס' חיצונות וגליוני תוס' והיו לאותות
ש"ס לבכורות ובא הכתוב ה' חולין שנעשו על פהרת הקדש
לגדול אדונינו הרמב"ן וצוק"ל הנחמדים מזהב אבנים יקרות ונוסף
גם הוא קצת גליונות לס' מנחות פנים מאירות וגדוה אליהם קינט
קטן אשר קראתי לי לשמי רנו ליעקב על מסכת חולין ותמורה
וליקוטי הש"ס וקצת דרושים ממני יצאו הדברים אנכי מעפר דר מאין
ספורות הכ"ר צעיר המשתלח בשליחותיהו דרבנן תקיפי ארעה
ישראל ירושלים תובכ"א יחיו לעד אכ"ר:

סתי כה' מחסי קולעת יעקב ס"ט כלל"ה כמס"ר אברהם פייתוסי זלה

ואפריון כמטויה לידן איש חסד הגבור המעולה המ' מופלא כס"ר יונה חי רועא
היו שקוה המוליד הוא המביא וכמה ערדוק טרח בדבר מניה קיו
יחיה כהני תלת כרכי דאמור רבן כני קיו ומזוני עד כיו וכא שילק אכ"ר:

נדפס

פה ליורנו יע"א

בשנת והרנינו כל ישרי לב (לס"ק)

בדפוס המשובח אשר הוקם מחדש על ידי השוקפים
כה"ר יעקב ארובאס וחביריו ז"ו

Con Approvazione

ספר, מחבר כפרה לזרח"ג ר' יעקב פיתוסי זצ"ל עם הקדשה בכתב יד ובחתימת בנו הרב חיים דוד פיתוסי זצ"ל.

לחודש אלול שנת תרכ"ו. וזהו של מחבר ספר זה לא גודעה לי, ועברתי על הספר ולא מצאתי סימן מזה. וראיתי שבהסכמת רבני תונס לספר „ברית אבות” לר"א קוריאט ול„כרם חמר” לר"א אנקאוה משנת התרכ"א (1861) לא התום רבינו, ומשנת התר"כ והלאה לא ראיתי חתימתו, ולפי זה יתכן שעלה לא"י סמוך לשנת התרכ"א.

ובהקדמת רבני ק"ק „פירטוגיוס” לספר „ירך יעקב” לר"י יעקב פיתוסי זצ"ל (ע"ע) כותבים שר' חיים דוד פיתוסי (ע"ע) נפטר (בערך בשנת הת"ר) והשאיר אחריו שני יתומים בידים ריקניות והם „הבחור החו"ן כה"ר יעקב ושם אחיו משה” וא"כ יתכן שמשנה זו, הוא רבינו ומאז פטירת אביו עד שנת התרט"ו גדל בתורה ונתמנה לדיין, ואם השערה זו נכונה אז יצא שרבינו נפטר בצעירותו ולא האריך ימים ל"ע.

אברהם

משפחת פרג'ון

(א) פרג'ון ר' אברהם — בס' „טוב רא"י על חכמי טבריה (אות שמ"ז) כותב שהוא יליד העיר סוסא שבתונס ועלה לטבריה עם אביו ר' אליהו בהיותו בן י"א שנה, ומאז בואו חשקה נפשו בתורה ובמיוחד בתורת הת"ן. היה לומד יומם ולילה ולא עבר עליו חצות בשינה והיה מסגף עצמו בתעניות וטבילת תמיד. נפטר בגיל צעיר בן כ"ה שנים בלא בנים, ונוסח מצבתו: „זמ"ק העלוב הנפטר בקי"ש מע' החכם השלם המתחסד עם קונו ועסיק באוריינתא תדירא כמותר”ר אברהם פרג'ון ז"ל גלב"ע ביום ששה לח' אייר התרס"ד לב"ע תנצב"ה”, ע"כ.

(ב) פרג'ון ר' אליהו — אביו של ר' אברהם שבאות הקודם.

(ג) פרג'ון ר' יצחק — מרבני תונס במחצית הא' של המאה השביעית בתקופת מהר"א חג"אג'. התום בשנת התרל"ח (1878) על התנאים לפתיחת בי"ס „כ"ח” בתונס שבס' „צדק ושלום” (עמ' 63) עם כמה מרבני תונס ובראשם מהר"א חג"אג' ומהר"א אבוקארא, וכתוב שם שכל החותמים הם רבני הקהלה בעת ההיא. לא ראיתי חתום במקום אחר.

(ד) פרג'ון ר' ציון — מחכמי הדיג'ת גרבה והיה תלמידו של הרה"ג החסיד והמקובל ר' מכלוף עידאן (ע"ע). אח"כ עבר לעיר גאבס והיה למרביץ תורה שם. נפטר בגאבס בשנות החמשים לחייו.

משפחות שונות

(א) פינסו ר' אברהם — מחשובי רבני ירושלים ויצא בשנת התרכ"ו (1867) בשליחות מצוה עם ר' אהרן עזריאל. ישנה שאלה ממנו בשנת התרל"ו (1876) בעת היותו בדמשק

(1) כן כתוב באנציקלופדיה לחכמי א"י כרך א' עמ' קי"ט על ר' אברהם חיים פינסו בר רחמים.

והיכלו, ונתדבקתי בהן ובשיעוריהם, ואחר שיעברו עלי ימי הכח וחלשו כל חושי מצאתי, מה שחישבתי שאשיג בחברתם נועם ה', אדרבה כליתי שנותי במה שלא יועיל לנפשי כלום שאין להם תמורה כנו', ולכן נא כל קורא נעים שאהבה נפשי אהבתיך, תרדוף אחרי דברי רז"ל בגמ' ופוסקים ראשונים ואחרונים ודברי המקובלים האמתיים, והם המקנים קנין גמור לגפש וגם לגוף, שיגע להבין כל ענין על בוריו, ולא תזוע מהם אפילו רגע אחד כי אין לו תמורה כנו'. והגם שאני חפץ כל כך באהבת הקצור יען שהוצאות הדפוס רבים הם מאד, וה' יודע כי קצרה ידי והנני נשען על רובי חסדיו יתש"ן, אפילו הכי אמרתי להביא כאן דברים המושכין לבב כל גלב"ע להדבק בדורז"ל מאד שהם יתד התקועה לא תמוש כלל. ואמרתי אגלה באזנך בראיה לזה, מענין שהוא פשוט לכל בעלי מדע שמכחיש לדברי רז"ל, ואחר האמת נודע שדורז"ל אמת ויציב אחר כמה שנים, והוא מאז"ל בר"ה מעשה שבאו שנים... ע"ש באריכות.

בספרו הנ"ל מוסיף מהצד חידושים הרבה על דרך הקבלה נוסף לחידושים שע"ד הפשט. חידושו ע"ד הקבלה מתחילים במלה „ול"ח”, שהיא ר"ת של „ולידועי ח"ן” (חכמת נסתר).

(ו) פיתוסי ר' משה — היה דיין בתונס בתחלת המאה השביעית בבית דינם של הגאונים ר' ישועה בסיס (ע"ע) ור' נתן בורג'ל השני (ע"ע). באייר התרט"ו (1855) התום על ב' תקנות מרבני תונס הנדפסות בתחלת ספר „תורה וחיים” (גר'בא תשכ"ד) למחר"א מגוץ הכתן זצ"ל, ובסדר „נצבים” אותה שנה התום עם ר' שמאל צפג' (ע"ע) ומהר"א חג"אג' (ע"ע) על תשובה לר' מעתוק חדאד זצ"ל (ע"ע) מג'רבא. התום עם רבני תונס על כמה תשובות בספר „גנוי שלום” ושתיים מהן משנת התר"ו (1856). בשנת התר"ט (1859) התום בהסכמת „כרוב ממשח”, ובשנת התר"כ (1860) בהסכמת „משכנות הרועים”. בן התום בניסן התר"כ (1860) על תשובה בספר „מעשה בית דין” (סימן מ"ז) עם ר"נ בורג'ל ור' יחזקיה כהן סגובי זצ"ל.

לפי מה שמצאתי בספר אחד כתב יד עולה שרבינו עלה מאחר יותר לא"י ונפטר בירושלים בשנת התרכ"ו (1866). ספר זה כולל שו"ת, ח"י שו"ע ושני דרושי הספד, ואחד מהדרושים הוא על רבינו וכתוב עליו: „דרוש בבית הכנסת הגדול יום שבת קדש לעת ערב בתשלום שנתו של החז"ש הדיין המצויין כמה"ר משה פיתוסי זיע"א, כי נח נפשיה דמר בתוככי ירושלים ת"ו בפרשת נצבים יום ט"ו

- (1) על תקנות אלו חתומים רבני תונס הבאים: ר' ישועה בסיס. ר"נ בורג'ל. ר"א צפג', ר' ישועה צפג', מהר"א כהן יצחקי, רבינו, מהר"א חג"אג', ר' שלום ח"י בשמוט, ר' יעקב בן זקן, ר' נסים מעארך, ור' אהרן כהן סגובי.
- (2) מעשה בית דין סימן מ"ד.
- (3) „גנוי שלום” לר' שלום שמעוני א"ח סימן ב' ואה"ע סימן ב'.

אל ר' אהרן עזריאל זצ"ל² ור' אהרן כותב בתשובתו אליו: "ראיתי שאלת חכם חצי תשובה אשר כוננו מעשי ידי אומן, גם בן ואח הח' הש' והכו' זר"ק בנש"ק אברהם אהבי..." ושמ' במקום אחר כותב לו: "איזי וחביבי איש כלבבי הח' הש' והכו' זר"ק הן גביר אברהם אהבי יצ"ו".

שנה לאחר מכן כנראה הגיע לתונס ונתמנה לדיין שם, וישנו צו מלכות הממנה את רבינו לדיין בתונס בשנת 1877 – היא תרל"ז.³ בשנת התרל"ח (1878) חתום עם רבני תונס ובראשם הראב"ד ר' אברהם חג'אג' (ע"ע) על הסכמה בענין פתיחת ביי"ס, כ"ח"ח בתונס הנדפסת בספר "צדק ושלום" (עמ' 63), ועוד חתום בשנת התר"ם (1880) בהסכמת ספר "סבר פנים" להראב"ד ג'רבת ר' משה זקן מאזוז זצ"ל (ע"ע). מאוחר יותר לא ראיתי חותם עם רבני תונס ויתכן שחזר לא"י. באנציקלופדיה לחכמי א"י¹ כותב שנפטר ביי"ט אייר תרנ"ו (1896), ועל מצבתו כתוב, "הרב הנפלא בנגלה ובנסתר מקובל אלוקי", אך לא כתב איפה נפטר. עכ"פ בתונס מזכירין אותו בהשכבה הארוכה לרבנים הנאמרת בליל יום הכפורים.

(ב) **פלס ר' אברהם** – מדייני נאבל באמצע המאה הששית, וחתום במשכנות הרועים (רנ"ג ע"א) עם דייני נאבל על קבלת עדות בענין עגון משנת התקמ"ח (1788).

(ג) **פראנקו ר' יהודה** – מחכמי תוניס בראשית המאה הששית. כשהחיד"א הגיע בסוף שנת התקל"ג (1773) לעיר סוסא שבתוניסיה, מצא שם את, "הח"ר יהודה פראנקו מתוניס" ופלפל עמו מעט וראה שהוא תלמיד חכם, וביציאתו מסוסא ללכת לעיר תונס הלך עמו רבינו.⁴

(ד) **פראנקו ר' דניאל** – מדייני תונס באמצע המאה הששית, וחתום בשנת התקנ"ז (1797) בהסכמת ספר "ברית יעקב" (ליוורנו תק"ס) לר' יעקב פיתוסי (ע"ע) עם דייני תונס ובראשם האב"ד ר' שלמה אלפאסי (ע"ע). כנראה שהיה מדייני ק"ק, "פורטוגזים" שכן חתום לפניו ר' אברהם אבוקארא (ע"ע) שהיה אז אב"ד דק"ק פורטוגזים.

מערכת צדי

משפחת צפג

משפחת רבנים גדולה בתונס, וידועה לנו מסוף המאה החמישית. הרב הראשון ממשפחה זו הידוע לנו הוא ר' דוד צפג הראשון (ע"ע) תלמידו של ר' אברהם מייב הראשון (ע"ע), שאפשר ששימש תקופת מזה כרב ראשי לתוניסיה, שכן הוא חתום ראשון בשנת התק"ח (1758) בהסכמת ספר "בני שמאל" לר' משה עזרי (ע"ע).

- (2) שר"ת כפי אהרון לר' אהרון עזריאל ח"ב יו"ד סי' ד'.
- (3) נדפס בספר, "יהדות צפון אפריקה במאות הי"ט כ", שבהוצאת יד בן צבי" בדף ע"ג ע"א.
- (4) עיין בספר, "מעגל טוב השלם" להחיד"א עמוד 55.

במאה הששית נודעו כמה רבנים ממשפחה זו כמו ר' אברהם צפג (ע"ע) בעל ספר "עיני אברהם" (אנשטרדאם תקמ"ד) שהיה סגן נהור ועני ועלה לא"י ונדר לכמה ארצות. מסוף המאה הנ"ל ידועים ר' דוד צפג השני (ע"ע) תלמיד כהר"י זרקא ובנו ר' שמדאל, ובתחילת המאה השביעית ידועים כמה דיינים כמו ר' ישועה צפג (ע"ע) מבית דינו של הגאון ר' ישועה כסים (ע"ע) ור' אליהו צפג (ע"ע). מאמצע המאה השביעית והלאה לא נודעו לנו רבנים ממשפחה זו.

(א) **צפג ר' יאודה** – אביו של ר' אברהם צפג הראשון בעל "עיני אברהם" שבאות הבא, ויש לשער שהוא חי בחצי השני של המאה החמישית ובתחלת הששית. כנראה הוא המוזכר בספר, "בגדי אהרן" לר' אהרן פרץ מגירבא (די"ח ע"ב) שכותב: "ושמעתי מר' יהודה צפג..." ע"ש.

(ב) **צפג ר' אברהם** הראשון – רב סגן נהור מילדותו. נולד בתונס ואחר כך עבר לאמסטרדאם ומשם עלה לארה"ק ולמד שם תורה עם ר' חיים רפאל נבון נכדו של בעל "מחנה אפרים". מה שהיה מתחדש לו בשעת לימודו היה כותבם לו ר' רפאל הנ"ל ומחידושים אלו יצא ספרו, "עיני אברהם" על הלכות מעשה הקרבנות להרמב"ם. על ספרו יש הסכמות מגדולי הרבנים באותה עת, מרבני שתי הקהלות באמסטרדם, מרבני ירושלים ובראשם הגאון מהר"ט אלגאזי וכן הסכמת מר' יחזקאל לנדא בעל ה"נודע ביהודה". ר' יחזקאל מבקש מגדיבי עם לעזור לרבינו בהדפסת ספרו, וכותב עליו: "ומילדותו הוא מאור עינים וחשכו האורות אבל עיני השכל לא עמדו ולבו רואה הרבה חכמה ודעת... גברא רבא גבר בגוברין ודבריו מאירים ולעינים קילורין, הרב המובהק כמהר"ר אברהם במוהר"ר יהודה צפג מתוניס יע"א..." גם הרב דוד פארדו נתן הסכמתו לספר וכתב על רבינו: "מכירו הייתי לשעבר סהר גברא, וידיו רב לו זרוע עם גבורה", ורבני אמסטרדם מתארים אותו: "החכם השלם סיני ועוקר הרים עצום ורב כמהר"ר אברהם צפג נר"ו, ומתואר גם "עניו כהלל".

בהקדמת רבינו לספר מתאר את יסוריו: "חצי שדי עמדי פירש ממני אורי עולם חשך בעדי... ושאר הגוף לא פלט... ועוד זאת היתה שרא דעניותא אימא הירדוף מיום היותי על האדמה..." ונראה מזה שלא היה סגן נהור מלידה, ושסבל מיסורי גוף ועניות. רבינו מתנחם מצרותיו בזה שה' נתן בלבו לעסוק בתורתו. הוא מספר על עצמו איך שעזרו לו ק"ק, "ספרדים" שבאמסטרדם כשהגיע לשם ושלחוהו לארץ הקודש, ומודה במיוחד לר' דניאל הכהן די איזידו בנו של ר' דוד ר"מ דק"ק, "ספרדים". בהגיעו לא"י מספר רבינו שה' זימן לו את החכם השלם והכולל כמהר"ר ר' חיים רפאל נבון נכדו של בעל "מחנה אפרים" שהוא היה לו חבר טוב: "עסיק באורייתא תדירא לא ימיש מתוך האוהל... מן הבקר עד צאת הכוכבים... והיה כל אשר העלתה מצודתי לעניות דעתי כל חדש וחדש תורה כותב על ספר יפתוב ידו את המגילה..." ע"ש.

ספר עיני אברהם

והוא חיבור נפלא על הנשר הגדול הרמב"ם ז"ל וההונים
עליו סביבותיי המה הגבורים אשר מעולם כלומרי
מלחמה במלחמה של תורה. הרא' בר והכ"מ והלח"מ
והמיל"מ ז"ל בחלכות מעשה הקרבנות סוכה הולך
בפלפול וסברא. כאשר יראה הרואה באספקלריא המאירה.
ראה זה דבר חדש הוא אשר הכינוגם חקרו ה"ה סמכס השלם הרב הכולל סיני
ועוקר הרים ענין ורב במהר"ר אברהם בכמה'רר יאודה
צפג' זל"ה אשר נולד בארץ המערב מתא' חונים יע"ח. הוא העיר הגדולה
של חכמים ושל כופרים. וארץ זני גידלה שעשועיה ובעת דירתו בעה"ק
ירושלים חוננו'ל:

ורוניה בעין נהר ע"י ענין חמשה ונקי בחלטה גדול שמכיל ליד חמשה רב מזה.
ה"ה החיטוי החזק הרבני החפלה כמה'רר יצחק בל"ה מוה"ר יחזקאל ז"ל
מק"ק בלוצק המנהג ליבא יע"ח:

באמטרדם

עם יתמי

אלמנה

המנוח כח' יעקב פרופס כ"ז וצ"ל

נשנת ל'ה'ר כי ישר לפ"ג

ספר "עיני אברהם" על
הרמב"ם לרבי אברהם צפג'
וצ"ל ת"ח סגו נהור שעלה
מתונס לא"י.

„ומה אעשה כי דוחק השעה וחסרון כיס, דאין קומץ משביע
ואין הבור מתמלא מפני הבצרות ויסורין קשין דשין אותי
כדבילה, הקיפו עלי יחד סבוני סבבוני ומזכרת אני לדרוך
בציות ולרכוב אניות מקץ שבע שנים לשכת אברהם".
ע"ש. את ספרו קרא רבינו „עיני אברהם" מפני חמת שדי
חשכו האורות ואין רואה, כלומר בגלל היותו סגו נהור.
וחותם בסוף הקדמתו: „קטן שבקטנים המדוכא ביסורין אברהם
בכמה'רר יאודה צפג' ז"ל ה"ה".

ג) צפג' ר' דוד הראשון — דיין בתונס בסוף המאה
החמישית ובתחילת הששית. חתום אחרון בשנת התצ"ד
(1734) בהסכמת ספר התשב"ץ ח"ב עם רבו מהר"א טייב
הראשון (ע"ע), ר' משה גג'אר (ע"ע), ר' יצחק הכהן (ע"ע)
ור' אברהם גטף (ע"ע). הוא עמיתו בתורה של ר' מרדכי

ההסכמות הן בין השנים תקמ"ב-תקמ"ד והספר נדפס
באמטרדם תקמ"ה. בשנת התשל"ה יצא במהדורת צילום
ע"י הרה"ג ר' אברהם חפוטא שליט"א ראש ישיבת הרמב"ם
וב"י, ובהקדמתו כותב על הספר: „באוריו הם בעיון נמרץ
ועומד על לשונות הרמב"ם בדקדוק רב, על כל קוץ וקוץ
תלי תליו, נושא וגותן ומפלפל על דרך העיון כיד ה' הטובה
עליו כאשר יראה המעיין בהרבה מקומות... וסלל לו נתיבות
חדשות בלשונות הרמב"ם בעיון וך וסברא ישרה..." ע"ש.

מהסכמת הרב נודע ביהודה משנת תקמ"ג נראה
שרבינו עלה לא"י שנים רבות לפני כן וכמ"ש שם: „אשר
זה שנים רבות אשר קבע ישיבתו בירושלים תובב"א, ומדברי
רבינו בהקדמתו נראה ששבע שנים אחר שישב בא"י יצא
שוב לגדוד בארצות שונות מפני דוחק השעה, וכמו שכותב:

אלחאיך (ע"ע), וכמו שכותב בנו ר' עזריאל אלחאיך בספר „משכנות הרועים“ (דף ר"כ ע"ד) מה שמצא בכת"י של מר אביו הג"ל וז"ל: „בימי חרפי נשאתי את ידי לדון בקרקע לפני מורי הגדול מורי הרב ר' אברהם טייב גר"ו וחברי עמיתי בתורה החכם השלם הדיין המצויין כמה"ר דוד צפג גר"ו ע"ד אלמנה...“ ע"ש. בשנת התק"ח הוא חתום ראשון עם עוד עשרה מרבני תונס בהסכמת ספר „בני שמואל“ לר' משה עדאוי וצ"ל (ע"ע), ואולי זה מוכיח ששמש תקופה מסוימת כרב ראשי. ויש לשער שנתמנה אחר פטירת ר' משה גר"א וצ"ל (ע"ע).

ד) צפג' ר' דוד השני — תלמידו המובהק של ר' יוסף זרקא (ע"ע), והוא אביו של הר"ג ר' שמואל צפג' (ע"ע) שנפטר בראשית המאה השביעית. בספר „פרי קדש“ (דל"ט) מספר ר' יהודה ג'רמון (ע"ע) על ר' יוסף זרקא ותלמידיו, וכותב: „ושאר גדולי עולם רבנים מפלאים שלא חברו ספרים הרב הגדול מהר"ר דוד צפג' זלה"ה וחבריו היו תלמידיו“. בהמשך דבריו כותב שרבינו היה תלמידו המובהק של ר"י זרקא, ומביא שם ספורים שספר רבינו לבנו ר' שמואל על רבו זה. לפי זה יש לשער שרבינו נפטר בסוף המאה הששית. וברור שאין הוא ר' דוד צפג' שבאות הקודם, שהרי זה שבאות הקודם הוא תלמיד ר' אברהם טייב הראשון (ע"ע), ומצאנוהו חתום כדין בשנת התצ"ד (1734) בזמן שמהר"י זרקא היה בן ג"ב שנה בלבד וגם בשנת התק"ח (1758) הוא חתום ראשון בהסכמת „בני שמואל“ עדאוי, ומהר"י זרקא חתום שם תשיעי, ומזכיר שרבינו-תלמידו של מהר"י זרקא — הוא חכם אחר.

רבינו היה נשוי למרים דודתו (אחות אביו) של הגאון ר' אברהם כהן יצחקי (ע"ע) בעל „משמרות כהונה“, ובספר „חסדי כהונה“ למהר"א הכהן הג"ל ישנו דרוש שדרש עליה (דרוש ב') וכתוב שהוא על דודתו מרים אשת הר"ר דוד צפג' וצ"ל בשנת התר"ה בס' תשא. מזה נראה שרבינו נפטר לפני שנת התר"ה (1845).

נראה לי שמלבד ר' שמואל הגז"ל גם הדיין ר' ישועה צפג' (ע"ע) הוא בנו של רבינו. ועל פי זה יהיה מובן מה שמהר"א כהן יצחקי מתאר את ר' ישועה כ„שאר בשרנו“,¹ כיון שהוא בן דודתו מרים. ועוד הוכחה לכך שלר' ישועה היה בן בשם ר' דוד, ומן הסתם שקראו על שם אביו-רבינו.

ה) צפג' ר' שמואל — בנו של ר' דוד צפג' השני (ע"ע), ובספר „פרי קדש“ (דל"ט) מביא ר' יהודה ג'רמון (ע"ע) ספורים מפי רבינו על ר' יוסף זרקא (ע"ע) ששמעם מפיו אביו ר' דוד תלמיד ר"י זרקא. שמש כדין בתונס במשך כארבעים שנה מתחלת העשור האחרון של המאה הששית עד סוף העשור השלישי למאה השביעית, והוא חתום

(1) חסדי כהונה דרוש כ"ד, „דרוש שדרשתי על שאר בשרנו החורש הור"מ כה"ר ישועה צפג'“.

על הרבה תשובות והסכמות לספרים עם רבני תונס. בשנת התקצ"ב (1832) חתום בספר „מעשה ב"ד“ (סי' ל"ב) עם ר' ישועה בסיס (ע"ע) ור' מרדכי גר"א (ע"ע) על תשובה בענייני המחלוקות בין אנשי הדיג'ת ואלחארא בג'רבה. בשנת התקצ"ט (1839) חתום שם (סי' ט"ו) שני אחר ר' יהודה כהן טנוגי (ע"ע) עם הרבה מרבני תונס במכתב לקהלת הדיג'ת שבג'רבה, שבו הם נדרשים לסייע למר זקנו הדיין ר' שאול הכהן וצ"ל (ע"ע) ולעמוד לימינו בשעת דחקו. אותה שנה היה בין המסכימים לספר „ירך יעקב“ לר' יעקב פיתוסי וצ"ל (ע"ע). עוד נמצא חתום על תשובה משנת התרי"ג (1853) בספר „מעשה ב"ד“ (סי' כ"ז), ועל שתי תשובות משנת תרט"ו (1855) לרבני ג'רבה (שם סי' ל"ה, מ"ד). בשנת התרי"ט (1859) חתום בהסכמת ספר „כרוב ממשח“ שלישי אחר תראב"ד תוניסיה ר' ישועה בסיס (ע"ע) וחתימתו האחרונה שראיתי היא בשנת התרכ"ו (1867) בהסכמת „גר דוד“ ג'. בשו"ת „נשאל דוד“ לר' דוד בונאן (ע"ע) מסכים רבינו לתשובה אחת של המחבר ר' דוד.

ו) צפג' ר' ישועה — מדייני תונס בראשית המאה השביעית, והיה עמיתם בתורה של תראב"ד תונס ר' אברהם חג'אג' וצ"ל (ע"ע),¹ ושל הגאון ר' אברהם כהן יצחקי וצ"ל (ע"ע) בעל „משמרות כהונה“.² כבר כתבתי שנראה שהוא בנו של ר' דוד צפג' השני (ע"ע) ואחיו של ר' שמואל צפג' שבאות הקודם. היה שאר בשרו של מהר"א כהן יצחקי הג"ל, כי מרים אמו היא דודתו של מהר"א הכהן. היו לו שני בנים (לפתות) ר' דוד³ ור' יוסף.⁴ בנו ר' דוד היה דיין ומו"ץ בעיר מסטור וחבר ספר „דברי דוד“ — ת"י לסדר זרעים ומועד (ג'רבה תשי"א), ושאר כתביו עודם בכתובים. רבינו היה דיין בבית דינו של הגאון ר' ישועה בסיס (ע"ע), וחתום אתו בשנת התרט"ו (1856) על תשובה לרבני ג'רבה,⁵ ובשנת התרי"ט (1859) בהסכמת ספר „כרוב ממשח“.

נפטר בחודש ניסן תרכ"ג (1863), ונדפסו כמה דרושי הספד למנוחתו. עמיתו מהר"א חג'אג' דרש עליו פעמיים — בתשלום החודש ובתשלום השנה, ושני הדרושים נדפסו בספרו „זרעו של אברהם“ ח"ב (תונס תרפ"ח).⁶ על הראשון כתוב: „דרוש שדרשתי על עמיתי בתורה כמהר"ר ישועה צפג' ז"ל בתשלום החודש בביכ"ב בס' תזריע, יום ש"ק ר' אייר תרכ"ג“. עוד דרוש דרש עליו קרובו ועמיתו מהר"א כהן יצחקי, ונדפס בספרו „חסדי כהונה“ (דרוש כ"ד). עליו

(1) עיין להלן.

(2) רבני ג'רבה בהסכמת „דברי דוד“ לבנו כותבים שהיה עמיתו ומבית דינו של מהר"א הכהן.

(3) עיין ר' דוד צפג' השלישי.

(4) עיין ר' יוסף צפג'.

(5) מעשה ב"ד סי' כ"ח.

(6) דרושים א' ב'.

משפחת צרפתי

כנראה מוצא המשפחה ממגורשי צרפת, וידועים חכמים רבים מארצות שונות בעלי שם משפחה זה, כמו ר' שלמה צרפתי ששקיל וטרי עם הרשב"א והוא מחכמי צרפת שנתיישבו בפולין וזוהי בשנת ה'א נ' (אוצר הגדולים ח"ה אות ש' של"ב), ור' שמואל צרפתי מחכמי תלמידי ר' (שם תל"א) והרבה חכמים ממדורקי משפחה זו כמו ר' וידאל צרפתי ועוד רבים. כתונס נודע ביותר הרה"ג ר' צמח צרפתי (ע"ע) שחי במאה החמישית ונפטר בירושלים בשנת התק"ו ושמש כרב ראשי לתוניסיה, והוא ממעט הרב הראשון הנודע לנו מתקופה זו. אחריו היו במאה השביעית כמה חכמים ממשפחת צרפתי, אך לא נודעו הרבה.

(א) **צרפתי ר' צמח** — גדול רבני תונס במאה החמישית, ושמש יחד עם הרב אברהם כהן הראשון המכונה „באבא רבי" (ע"ע) כמארי דאתרא בתונס. שני רבנים אלו הם הראשונים מרבני תונס בני התקופה האחרונה הנודעים לנו בשמותיהם ובפעלם, וקודם להם לא נודעו לנו. הגאון ר' עזיאל אלחאיך (ע"ע) מתארים: „שני צנתרות הזהב, קדישי עליונים גדולי הדור כמזהר"א הכהן ומהר"ץ צרפתי ז"ל". החיד"א בספרו „מעגל טוב" כותב שלפניהם לא היו לומדים בתונס תוספות, רק גמרא רש"י לבד, והם שהכניסו לימוד התוספות בתונס, והיו מעיינים במהרש"ל ומהרש"א בעיון נמרץ. הם העמידו תלמידים הרבה, ומגדולי תלמידיהם הרבנים הגדולים ר' אברהם טייב הראשון (ע"ע),¹ ר' יצחק לומברוז הראשון (ע"ע)² ור' משה גי'אר (ע"ע) ששמשו מאוחר יותר כרבנים ראשיים בתונס. הגאון ר' עזיאל אלחאיך מביא עדות שהעיד ר' משה גי'אר משם רבו-רבינו, ומתאר את ר' משה: „מז מיוחד שבתלמידים רבינו הגדול מהר"ץ צרפתי ז"ל".³

בספר „מעגל טוב" כותב כך החיד"א על רבינו ועמיתו ר' אברהם הכהן: „ונחזור לענין הרב אברהם טייב שהוא היה גדול הדור, ותלמיד הרבנים הרב אברהם הכהן שקורין לו „באבא רבי" והרב צמח צרפתי, ועמהם למד הרב אברהם טייב. וקודם להם לא היו לומדים תוספות בתוניס, רק גמרא רש"י בלבד. והרבנים הגו' הפליאו עצה בעיון התוס' ומהרש"ל ומהרש"א בעיון נמרץ, ומאוד היו מעמיקים בדברי מהרש"ל ומחבבים דבריו. ולרוב חשקם בתורה ערב כפור אחת היו גושאים וגותנים כל כך זמן בדבור מהרש"ל עד שהגיע זמן סעודה המפסקת, ושכחו לאכול שום דבר מרוב טרדתם

כתוב: „דרוש שדרשתי על שאר בשרנו החו"ש הדו"מ כה"ר ישועה צפג זל"ה שנת תרכ"ג בס' שמיני".

גם השד"ר הר"ג ר' אהרן עזריאל זצ"ל שהיה בתונס בשנת התרכ"ג, הספיד את רבינו, ובספרו „מקוה מים" כתב על הדרוש: „להספד בשלתי שנת התרכ"ג ר"ב להושי"ע בעי"ת תונס, על פטירת הרב המופלא וכבוד ה' מלא, מעין גובע מקור חכמה כמהר"ר יהושע צפג זל"ה תנצב"ה".⁴ (ז) **צפג ר' דוד** השלישי — הוא המחבר ספר „דברי דוד" (ג'רבה תשי"א) המחולק לספר „זרע דוד" — חידושים לסדר זרעים, וספר „מועד דוד" — חידושים לשבת עירובין וחגיגה. רבני ג'רבה בהסכמתם לספרו מתארים אותו: „החכם השלם הדיין המצויק סיני ועוקר הרים כמהר"ר דוד צפג זצוק"ל", וכותבים שהוא בנו של הדיין ר' ישועה צפג (ע"ע), ושהיה דיין ומו"ץ בעי"ת מוסתור יע"א, ונפטר זה קרוב לששים שנה. לפי זה יצא שרבינו נפטר בערך בשנת התרנ"א (1891) שהיא ששים שנה לפני התשי"א.

עוד כותבים הרבנים הג"ל שחזן מספרו הג"ל, יש לרבינו חידושים על כל תש"ס, לסדרי גזיקין, נשים, קדשים וטהרות וחידושי פוסקים, והם נמצאים ביד נכדתו שמחה וואן מסוסא — שהיא בת בנו ה' המופלא החה"ש והכולל כמהר"ר אברהם צפג זצוק"ל.

בספר „נפלאות הצדיקים" מסופר על ר' דוד צפג שבא מתונס לג'רבא ולמד עם ר' יצחק צדיקא (ע"ע) זצ"ל מג'רבה. ונראה שהכוונה לרבינו שהיה בן דורו של מהר"י צדיקא זצ"ל וזיע"א.

(ח) **צפג מהר"כ (?)** — מחכמי תונס ונפטר בראשית המאה השביעית. ישנו דרוש למנוחתו מתגאון ר' אברהם חגי'א (ע"ע) בספרו „זרעו של אברהם" ח"ב (דרוש ט') וכתוב עליו: „דרוש שדרשתי בבה"כ על מהר"כ צפג זיע"א בתקופת השנה בס' אמור".

(ט) **צפג ר' שלמה** — מרבני תונס בראשית המאה השביעית, וחתום בספר „מעשה ב"ד" (דס"ד ע"א) עם רבני תונס ובראשם הראב"ד תוניסיה ר' נתן בורג'ל השני (ע"ע) על תשובה לר' מעתוק חדאד זצ"ל (ע"ע) דיין ג'רבה.

(י) **צפג ר' אליהו** — מדייני תונס במחצית הראשונה של המאה השביעית. חתום בשנת התרל"ב (1872) בהסכמת ספר הפיוטים „שירי זמרה" (ליורנו תרל"ב) עם עוד 15 מרבני תונס ובראשם האב"ד ר' נתן בורג'ל (ע"ע), ורבינו חתום במקום החמש עשרה. עוד חתום בשנת התרל"ז (1877) על פסק דין בספר „משפט הירושה" בענין אגודת הקאייד נסים שמאמא זצ"ל יחד עם הדיינים ר' אליהו חי בורג'ל השני (ע"ע) ר' אברהם חיים בורג'ל (ע"ע) ועוד.

(7) מקוה מים דרוש ה'.

(1) כולל ספורי צדיקים בערבית ונדפס בסו"ס „זכות יוסף" למהר"י גוקריס זצ"ל.

(1) כ"כ החיד"א ב„מעגל טוב" השלם עמ' 57, וכן כותבים ר"ג בורג'ל, ר' מרדכי אלחאיך ור' דוד גי'אר תלמידי מהר"א טייב שרבים „יצק מים ע"י שני צנתרות הזהב קדישי עליונים גדולי הדור כמזהר"א הכהן ומהר"ץ צרפתי ז"ל" (משכנות הרועים, רצ"ט ע"ג).

(2) כ"כ ר' עזיאל שאביו ר' מרדכי שאל „את פי גדול בדורו דרב הוא הרב זרע יצחק זיע"א, ויען המלאך שכך היו רבותיו ה' הגדול מהר"א הכהן ז"ל והרב הגדול מהר"ץ צרפתי ז"ל" (שם ג"ז עמ' ד').

(3) שם.

בלימוד. וסיפרו לי גדולות על הרבנים הגו', ובכלל שהרב צמח צרפתי היה חולה כמה חודשים שוכב במטה הנוט"ה, ונגלה אליו אליהו ז"ל ורפאהו. והענין הוא נורא ואינני זוכר, באופן שהרבנים הגו' הרביצו תורה וגדיים נעשו תישיבים⁴ ע"כ.

ובספר „שם הגדולים“ (מע' צ' אות י"ג) כותב עוד החיד"א על רבינו: „מהר"ר צמח צרפתי — רב גדול מרבני תונס בדורות שלפניו, והיה כותב בגליוני הש"ס והפוסקים, וקצת חידושי נדפסו משמו בספר „בני יוסף“ הנדפס מחדש, ובח"ב מע' ו' אות מ"ג כתבתי קצת משבחיו, ע"כ. ושם בח"ב כותב, שהרבו בתונס לספר ממעשי רבינו ז"ל, ומהם: „להזהיר על השבת הוא בעצמו ביום הששי חוזר חלילה ויתבי בשערי טבילה שיטבלו בערב כדן. ואחרי זה נשאו לבו לב טהור והלך לעה"ק ירושלים ת"ו, ואני הצעיר ראיתי את גליוני הגמרות של מדרש הקדוש „בית יעקב“ מלאים זיו מחידושי, וחותרם „צ"ץ ופרח“. ומורי הרב זלה"ה בספרו „נחפה בכסף“ (א"ח סי' ג' די"ג ע"ב) מביא הגהה אחת וחתים עליה „צ"ץ“ ומורי הרב שקיל וטרי עלת ונהירנא כי אני הייתי תלמיד קטן באותו הפרק עומד ומשמש לפני מורי הרב זלה"ה והי מאז לא גודע מי בעל דברים...“ ע"כ.

מספורי הנסים שמספרים על רבינו, מביא החיד"א ספור אחד ששמעו מת"ח אחד ששמעו מזקן שהיה נוכח בשעת מעשה, והוא שפעם חלה רבינו ברגליו קרוב לשנתים ימים ל"ע, ולא היה יכול לקום ממטתו. יום אחד קרה נס לרבינו וכרגע הבריא ועמד על רגליו בריא לגמרי. כשנשאל על כך סיפר רבינו שנתגלה אליו אליהו הנביא ע"ה, ואמר לו שאם יקבל על עצמו ללמוד בלילה שלפני הברית מילה בכל בית ובית שיהיה בו ברית הוא יתרפא, והוא קבל על עצמו ומיד התרפא. מאז והלאה היה הולך הרב בכל לילה שלפני הברית לבית הילד הנולד ולומד עד אור הבוקר, ולא היה מעכב בעדו לא מרחק הבית או מזג אויר קשה. עוד ידוע ומפורסם ספור אחר על רבינו המובא בספרים אחרים⁵ על אותו גוי פועל מאפיה שהתעשר עושר גדול בזכות שקם בלילה שלוש פעמים כדי להדליק הנר לרבינו שיזכר ללמוד לאורו תורה. גוי זה היה צריך כל פעם להוריד קורה כבדה מאוד כדי לפתוח הדלת לרבינו, ואחרי שפעמיים פתח לרבינו והדליק לו הנר, בא רבינו בפעם השלישית בבקשה ששוב ידליק לו הנר כיון ששוב נכבה לו בדרך, אז הראה הגוי לרבינו את טרחו הגדול בכל פעם שהוא פותח הדלת, ורבינו ברכו שיהיה לו ממון כמשקל אותה קורה. וכך היה שגוי זה נתעשר מאוד והיה לאדם נכבד וחשוב, וכשרבינו היה בקושטא בדרכו

לא"י, פגשו גוי זה במקרה והכירו ועשה לו כבוד גדול, ושלה לשליטים שבא"י ששימו לב לרבינו ויעזרו לו מאוד בהגיעו לארץ.

רבינו תקן תקנות הרבה בתונס, ותקנותיו מוזכרות בכמה מקומות בספר „משכנות הרועים“ להגאון ר' עזריאל אלתאייך זצ"ל. על אחת התקנות חתום רבינו בשנת התס"ה (1705). גם היה לרבינו קשר עם רבנים מחוץ לתונס, ובספר „זרע יצחק“ לומברוזו ח"ב (שבסו"ס „בני יוסף“) ישנה שאלה ותשובה בענין דינא דבר מצרא ששלח רבינו לרבני איזמיר שבתורכיה. הרה"ג ר' חיים אבולעפיה מאיזמיר מסכים לתשובת רבינו, וכותב: „ראה ראיתי את כל דברי הרב הפרוסק, הנה הנם מיוסדים על קו האמת והיושר במדה ובמשקל ובמשורה, ויפה הורה שהדין עם לוי הת"ת וראיותיו ברורות חזקים כראי מוצק, עליהם אין להוסיף ואין להרהר אחרתם, והפורש מהם כפורש מן החיים, וכל מן דין סמוכו לנא יורה יורה ידיו ידיו אתמחי גברא ואתמחי קמיעא וראויין הדברים למי שאמרו, ג"כ החזקתי בידו לאמור לו עשה והצלח והפץ ה' בידו יצלה, גאום החותם פה איזמיר יע"א בסדר ולהורות את בני ישראל ובשנת בעת"ה אחישנה ליצירה הצעיר חיים אבולעפיה. מכיון שתשובה זו היתה מצויה ביד חכמי תונס ונדפסה על ידם בספר „בני יוסף“, מן הסתם שהיא נשלחה לרבינו בהיותו בתונס לפני עלייתו לא"י, וא"כ נראה מזה שבשנת התע"ב (1712) עדיין היה בתונס.

אחרי שנת התע"ב (1712) עלה רבינו לא"י, ובדרכו לשם עבר דרך קושטא, והוא גתיישב בירושלים ולמד בבית המדרש „בית יעקב“. בפורים קטן שנת התע"ז (1717) נפטר בירושלים, וכשהגיעה שמעתו לתונס הספידו תלמידיו (?) ר' יצחק לומברוזו. את חידושי שחידש כשדרש עליו הדפיס בספרו „זרע יצחק“ (תונס תקכ"ח), ועל הדרוש כתב: „זה מה שחידשתי כשדרשתי בהספד הר' צמח צרפתי שבאת שמעתו שנפטר בעה"ק ירושלים תובב"א יום פורים קטן שנת בעת"ה לפ"ק בפרשת „כי תשא“.

וראיתי בספר „קורות היהודים בתורכיה“ מדוד גאנו שכתב שר' צמח צרפתי בא מדמשק והתיישב בירושלים בערך בשנת התט"ז (1656) ונפטר בשנת התע"ז (1717) והאריך ימים קרוב לתשעים שנה, והביא עוד דברי החיד"א ב„שם הגדולים“ על רבינו שהבאנו לעיל. אך אין זה נראה כיון שראינו לעיל שבשנת התע"ב ולפחות בשנת התס"ה היה רבינו עדיין בתונס, וגם לפי דבריו יוצא שרבינו עלה לירושלים צעיר מאוד בהיותו כבן כ"ט שנה, ואין להעלות על הדעת שאת כל התקנות המוזכרות בספר „משכנות הרועים“

(7) משכנות הרועים, דק"ב ע"א.

(8) ברור ש„בשנת בעת"ה“ שכתב מהר"ח אבולעפיה היא לפ"ג והיא שנת התע"ב (1712), ולא לפ"ק והיא שנת התע"ז (1717), שכן רבינו נפטר בפורים קטן בשנת התע"ז (עיין להלן) ובסדר „להורות את בני ישראל“ לא היה רבינו בחיים.

(4) „מעגל טוב“ השלם עמ' 57.

(5) „שם הגדולים“ שם.

(6) מובא בספר „מעשה נסים“ די"ז, ובתחלת ס', „פרחי כהונה“ (בערבית) ובספרים אחרים.

שרירא גאון ורבינו האי בנן, הרמב"ם, הרמב"ן ועוד הרבה חכמים שאין רשומן ניכר מיושן הכתב ואכילת עש. גם מביא בו חכמים אחרים שהיו בזמנו והם ר' אברהם אבולעפאי הספרדי, ר' עזריה הברצלוני ור' אהרן הצרפתי בתונס ועוד אחרים שאכלם עש, ע"כ מה שכתוב בספר הנ"ל. ועדיין לא בררתי מי מחבר הספר הנ"ל ותקופתו, ולכן לא ידועה לי התקופה שבה חי רבינו.

משפחות שונות

(א) **צוייד ר' שמואל** — מדייני תונס בראשית המאה הששית, והיה אחד מרבותיו של הגאון ר' עזיאל אלהאיך (ע"ע) בעל „משכנות הרועים" (ליורנו תר"ך). נפטר בשנת התקל"ב (1772), ותלמידו ר' עזיאל הנ"ל הספידו, וכך כתב על דרוש ד' ב„מערטא דדייני" שדרש למנוחתו: „דרוש להספד הרב הכולל צניע ומעלי גרוע אלוקים ומעונה דעייל בלא ב"ר חשוב ומקובל ומור"י גם הוא כמוהר"ר שמואל צוייד תמ"ך בח' אייר לבש"ר עננים לפר"ק". במליצת ההספד שבתחילת הדרוש כתוב שרבינו סבל מחולאים ומצער הפרנסה ולא השאיר בנים אחריו. על מחלותיו ועניו כתוב שם: „ח'ש בראשו... והשתן עומד עמוד החזור יורד ומשתין דעביד טיף טיף גם בלילה לא שכב, והיה עיר אליבא ריקניא שלבו גוקפו... והאחרון הכביד אשר יחסר ב"ר מיניה דמר... צערי מזון קשים מזונותיו משום דחקא ומשום אנינות...". ע"כ. עוד כתוב שם שרבינו היה יודע קבלה ומתנהג בחסידות, והיה לומד בבית מדרשו של הרב יוסף בשמוט (ע"ע), ובלשון המליצה כתוב: „ומקום מושכר לו בבית מדרשו של ש"ם טוב מלך חסיד צדקת ה' עשה הא בצנעה הא בפרהסיא משכים על דבר מושב"ח ועומד לפום רבנן כה"ר יוסף בשמוט תמ"ך".

רבינו חתום בכמה הסכמות ופסקים עם רבני תונס. בשנת התק"ח (1758) חתום בהסכמת ספר „בני שמואל" עדאיי עם הגאונים ר' מרדכי אלהאיך (ע"ע) ר' נתן בורג'ל הראשון (ע"ע) בעל „חק נתן" ועוד רבים. כן חתום בשנת התקס"ח (1768) בהסכמת ספר „זרע יצחק" לר' יצחק לומברוזו הראשון (ע"ע) עם רבני תונס ובראשם האב"ד ר' מסעוד אלפאסי זצ"ל (ע"ע), ובשנת התקל"ב (1772) — שנת חייו האחרונה חתום על פס"ד ארוך בספר „משחא דרבותא" (דף קנ"א) בענין התובע הולך אחר הנתבע עם עשרה מרבני תונס ובראשם אב"ד תונס ר' מסעוד אלפאסי הנ"ל. בכמה מקומות בספר „מערטא דדייני" מביא תלמידו ר' עזיאל אלהאיך שמועות ממנו. במקום אחד (כ"ט ע"ב) כותב: „ונהירנא כד הוינא טליא ששמעתי מפ"י עליון מ"ו הרב המו' מוהר"ש צוייד..." ע"ש.

שתקן בתונס, וכל תלמידיו שבתונס, למדו אצלו לפני שנת התט"ן, ולא יתואר שיקרא בתונס „גדול הדור" בגיל צעיר שכותה. גם מה שכתב שבספר „קורא הדורות" לר"ד קונפורטי (דף נ' ע"ב) מזכירו, ראיתי שמוזכר שם ר' יוסף צרפתי ולא ר' צמח, ע"ש. וצריך לומר שהיו שני ר' צמח צרפתי, הראשון עלה מדמשק לא"י בשנת התט"ז (1656), והשני הוא רבינו מתונס שעלה לעת זקנתו אחר שנת התע"ב לא"י. אך ישנה אפשרות דחוקה לומר שרבינו היה מדמשק ועלה בתט"ז לירושלים, ויותר מאוחר בא לתונס (אולי כשד"ר) והרבי' תורה שם, ובסוף ימיו אחר שנת התע"ב חזר שוב לירושלים, וצריך ברור.

מלבד חידושי רבינו בספר „בני יוסף" לר' יוסף כהן טנוגי והגהותיו בגמרות של מדרש „בית יעקב" בירושלים שהזכיר החיד"א, נדפסו לרבינו כמה גליונות בספר „ארץ יהודה" לר' יהודה כהן טנוגי (ליורנו תקנ"ז), וכתוב בתחלתם שנמצאו באמתחתו של מורנו מהר"י לומברוזו שמצאם כתובים בספר „בית יוסף" של רבינו ובספרים אחרים שלו.

(ב) **צרפתי ר' יוסף** — מחכמי תונס בחצי הא' של המאה השביעית וחתום בשנת התרמ"א (1881) בהסכמה שבספר „מעייני הישועה" בענין איסור פתיחת חנויות הקפה בשבת עם עשרות מרבני תונס.

(ג) **צרפתי ר' אברהם** — רב מורה ובקי בענייני טרפיות בתונס. מזכר בהקדמת ר' משה שתרוג לס', שבת אחים" משנת התרפ"ג, שכתב שם שארבעים שנה לפני כן כשנפטר רבינו הורגש חסרונן, ואז אחיו ר' ישועה שתרוג (ע"ע) פקד עליה ועל ר' שלמה דאנה (ע"ע) ללמוד בהלכות טרפיות ולבררם וללבנם, ע"ש. לפי זה יוצא שרבינו נפטר 40 שנה לפני שנת התרפ"ג והיא שנת התרמ"ג. רבינו מתואר שם: „הרב המורה הבקי בטרפיות ומנהגי עוב"י תונס יע"א כמה"ר אברהם הצרפתי זצ"ל".

(ד) **צרפתי ר' יוסף** — מזכיר הראב"ד גר"א ר' משה זקן מאזוז זצ"ל (ע"ע) בספרו „קול משה" (ר' ע"א) וז"ל: „וכזאת שמעתי כשהייתי בעוב"י תונס יע"א מהחזה"ש כמהר"ר יוסף צרפתי ז"ל משמא דהרב הגדול מהר"י בסיס וצוק"ל...". ומוזה נראה שהיה חי בתקופת מהר"י בסיס זיע"א (ע"ע), וכנראה הוא ר' יוסף שבאות ב'.

(ה) **צרפתי ר' אהרן** — בס', נחלת אבות" להרה"ג ר' יוסף משאש זצ"ל (עמודים רל"ה-רל"ו) מביא בקצור מה שמצא כתוב בס', „מראות הלילה" (דפוס ישן שנמחקה שנתו ומקום הדפסתו ושאלו מסוחר ספרים ישנים), שידיעת החלומות ופתרונם היא חכמה פלאית, וכותב שבספר זה אסף מב' התלמודים והמדרשים כל אשר זכו לחכמה זו מהתנאים והאמוראים ומתבאים אחריהם, מהר"ש בן חפני, רבינו

משפחות שונות

(א) קאטריאס ר' שמריה — מחכמי טבריה שנשלח כשד"ר לארצות צפון אפריקה, ובקר בשליחותו זו באלג'יר, מרוקו ותוניס. בימי שהותו בתוניס נתחבב על חכמי העיר ונתנו עיניהם בו להיות להם לרב, והוא נענה להם והשתקע שם ונפטר שם בר"ח ניסן התקל"ד (1774).¹

עוד בהיותו בטבריה מצאנוהו חותם בשנת התק"ח (1748) עם חכמי העיר על אגרת שליחותו של ר' מסעוד בונאן (ע"ע), ובשנת התק"ט (1749) על אגרת לגיבלארטר בדבר שליחותו של ר' יונה אשכנזי.²

בקיץ תקט"ו (1749) היה רבינו באלג'יר וגשא ונתן עם רב העיר ר' יהודה עייאש שעמד אז לעלות לא"י. רבינו הוציא לר"י עייאש תשובה בהלכה שהשיב לר' יצחק בונאן מתוניס (ע"ע), ובשולי התשובה כתב: „בהיותי בעיר ארג'יל הוציא ממנהגי התפלה הנהוגים באלג'יר, ור"י עייאש חלק עליו והצדיק המנהגים המקובלים.³ בספרו „בית יהודה" ח"ב, מביא מהר"י עייאש תשובה אחרת מרבינו,⁴ ולפני שנסע מהר"י עייאש לא"י ונתנו בידו חכמי אלג'יר בשנת התקט"ו (1755) תעודת המלצה שבה הסבות לעכונו מלעלות לא"י עד אז, רבינו הצטרף עמם וחתם אתם שם.⁵ מאלג'יר הלך למרוקו, ובסוף תשרי תקי"ט (1758) אישר בפאס תשובה בהלכה מהרב יעקב בן צור והצדיק אותו.⁶

באותה שנה היה בתוניס והסכים לספרי ר' יצחק חדאד מג'רבה (ע"ע) — תולדות יצחק (ליורנו תקכ"ב) ו„קרני רא"ם" (ליורנו תקכ"ה). כן הסכים לספר „תועפות רא"ם" לר' מרדכי ברוך קאראבליו מתונס (ע"ע, ליורנו תקכ"א), ובראש הסכמתו זו הוא כתב: „אנוכי בדרך מצוה עייל ונפיק אוזוי דחיק ומפיק משום דוחקא דצבורא עה"ק טבריה, נחני ה' דרך תניפ"י. המחבר מהר"ם קאראבליו הראה את ספרו הג"ל לרבינו, ושמע מפיו הערות רבות והביאן בספרו בשמו. במקום אחד כתב: „כשעבר עלינו בשליחותו החכם השלם הר' שמריה קאטריאס מעיר טבריה תוב"ב, בהיותו

לומד עמ', הראה לי מה שיש לו כתוב בכתיבותיו בזה הדיבור והעתקתים לזכות את הרבים".⁸

בהיותו בתונס כתב שם תשובה בענייני מנהגי התפלה באלג'יר, ובראשה כתב: „אנוכי בדרך מצוה עייל ונפיק אוזוי משום דוחקא דצבורא עיה"ק טבריא, וכמה הרפתקי דעדו עלי בדרך הזה דשכיח היוקא, ויהי היום באתי לעיר תונס יע"א משמש כניסה ויציאה לעלות דרך הקדש, ונשמע הקול כי מקצת חכמים אשר בעיר ארג'יל, נדבה רוחם להתחזיר עטרה לישינה בענין חזרת התפלה כאשר הדין נותן, ומכ"ש לפי הקבלה כמ"ש הרדב"ן בארץ מצרים ובטל תקנת הרמב"ם, ולשומעים ינעם ועליהם תבוא ברכת טוב, כי מנהג זה ישר בעיני אלוקים ואדם", עכ"ל.

מדבריו אלו אנו למדים שעמד לחזור מתונס לא"י, אך ידוע שלבסוף לא עשה כן, מכיון שנתחבב על חכמי העיר, והוא נענה להם להיות להם לרב ודיין ונשתקע שם עד יום פטירתו. פטירתו היתה בשנת התקל"ד (1774), והחיד"א שהיה באותה שנה בתונס בשליחות חברו, כתב שרבינו נפטר בר"ח ניסן והוא מנע את הקהל מלהספידו בבית הכנסת מפני קדושת ר"ח, והוא עצמו הספידו בבית הקברות. וכך כתב החיד"א בר"ח ניסן התקל"ד: „ובעוה"ר בו ביום נח נפשית של הרב שמריה קאטריאס ונאספו לקונן בבית אחרת ומנעתיים, כי הוא ר"ח ואינו בפניו, אף שיש סברא דמיקרי בפניו. ושמעו לקולי והיו מחשיבים דברי בפרט לענין דינא... והוכרחתי לילך לבית החיים, ולדרוש בבית הסמוך על הרב הגו' שיעור קטן".⁹ הגאון ר' יהודה גבאי זצ"ל (ע"ע) מגדולי רבני תונס, חלק על החיד"א בענין זה, וכתב בספרו „חגי יהודה" שרבינו נפטר בחג והספידוהו בביהמ"ב הגדולה, אף שזה לא בפניו ממש, ודלא כהרב „ברכי יוסף" (הוא החיד"א) שכתב שאין מספידין אלא בפני ממש.¹¹

מתקופת היותו בתונס אנו מצאים תשובות הרבה ממנו. בשנת התקכ"ה (1765) השיב לשאלת מהר"י בושערה מאלג'יר ששאל לרבינו ולרבני תונס — ר' מסעוד אלפאסי (ע"ע) ור' יוסף הכהן (ע"ע),¹² ובשנת התקל"ב (1772) חתום על פס"ד ארוך עם הרבה מרבני תונס ובראשם ר' מסעוד אלפאסי,¹³ וכן חתום על כמה תשובות בספר „יוסף חי" לר'

(8) תועפות רא"ם למהר"ם ברוך קאראבליו, דקנ"ט. וע"ע בדף כ"ד, ל', ל"ב, פ"ט, צ"ג, קל"ט, קמ"ו.

(9) קונט', „זכר צדיק" מרבינו שבסו"ס „אברהם יגל" לר' אברהם כהן.

(10) מעגל טוב עמ' 62.

(11) חגי יהודה לר"י גבאי, דף מ"א. ומ"ש שנפטר בחג, כוונתו לר"ח ניסן שהוא כיום חג אצל יהודי תונס, ונהגים בו מנהגים מיוחדים כמו אכילת ה„בסיסא" ועולים לדוכן כמו יו"ט.

(12) משחא דרבנותא, דף ק"פ.

(13) שם דקנ"א.

(1) מעגל טוב השלם עמ' 62.

(2) ספר „שלוחי א"י" לא' יערי עמודים 508, 509.

(3) אהלי יצחק לר"י בונאן דף קע"ד.

(4) בית יהודה, ח"ב סי' ג'.

(5) שם סי' מ"ג.

(6) שם דף ר"ד.

(7) שו"ת משפט וצדקה ביעקב ח"א (נא אמון תרנ"ד) סי'

קפ"ה, דקי"א.

ר' יעקב קטן שהעתיק מאמר ברפואה לבקשת הרמב"ן, וכותב שם שנראה לו שר' יעקב זה היה מנכדי ר' שמשון משאנץ ז"ל שבניו אחריו שם בעכו נקראו בשם משפחה, "הקטן" לאיזה סיבה, ע"כ. ולפי זה יתכן שמשפחת קטן בתונס ותלמסאן ג"כ מצאצאי ר' שמשון משאנץ.

משפחת קאראבליו

משפחה שמוצאה מוצאי גלות ספרד. בתונס ידועים לנו הרבנים ר' מרדכי ברוך קאראבליו שהיה אב"ד דק"ק, "פורטוגזים" בחצי הא' של המאה הששית ומחבר הספרים, "תועפות ראם" ו"מירא דכיא", ובנו ר' יצחק קאראבליו בעל, "ספר הזכרונות" וחי יצחקי שנפטר בשנת התק"ט. באנצ'י, "אוצר ישראל" כותב שמבני משפחה זו מצויים בצרפת, ואחד מהם יוליוס קאראבליו ממוסדי חברת, "כח"ד" ומלומד גדול במלאכת מסלות הברזל, וגם באמריקא מצויה משפחה זו והם מומחים להכיר כתבי וחתימות אב מווייפים.

(א) **קאראבליו ר' מרדכי ברוך** — מגדולי רבני תונס בחצי הראשון של המאה הששית, וחבר ספר, "תועפות ראם" על הרא"ם לתורה (ליורנו תקכ"א) ו"מירא דכיא" על הש"ס (ליורנו תקנ"ב). היה תלמיד מובהק של הרה"ג ר' יצחק לומברווי הראשון (ע"ע) בעל, "זרע יצחק", ועוד בחיי רבו זה שמש אתו כדין בבית הדין בתונס, והם נשאו בעול הצבור יחד. משנפטר רבו בשנת התק"ב (1752), מלא רבינו את מקומו כאב"ד דק"ק, "פורטוגזים", והוטל כל עול הקהל על שכמו. רבינו שהלך בדרכם של הרבה מרבני תונס שלא ליהנות מהצבור אלא מיגיע כפיו, התפרנס ברוחה מעסקו במסחר, והיה סוחר עשיר שלא נצרך לשום אדם, אך בסוף ימיו נהפך עליו הגלגל ל"ע והיה עני מאוד ושרא דעניותא רדיף אבתריה (עיין להלן). אף בימי עושרו עול הקהל ועול הפרנסה הכבידו עליו מאוד, ולא היה לו פנאי אף לכתוב חידושי הרבים שנתחדשו לו בעת לומדו עם רעיו הרבנים, ועל חידושי אלו מצטער רבינו מאוד וכותב עליהם, "חבל על דאבדין". מפני העול הכבד לא היה לו פנאי גם בשביל בנו יצחק ללמדו ולחנכו, ומסרו בידי מלמדים שונים והוציא עליו הוצאות רבות יותר מהרגיל כדי שיגדל בתורה, אך משראה שאין בנו מתקדם כראוי מפאת רבוי התלמידים שהיו למלמדים, פנה עצמו מעסקיו וקבע עצמו ללמוד עם בנו.

טרדותיו המרובים של רבינו לא מנעוהו מלקבוע עתים רבים לתורה, וקבע עצמו לעסוק במסחרו בחצי הראשון של היום, ובחצי השני עסק בתורה עד הערב. כל לילה בחצות היה מגד שנה מעיניו להגות בתורה, ומעולם לא בטל ד"א הלכה בהשכמה. רבינו כותב על כך בהקדמתו לספרו, "תועפות ראם": "שזיכני ה' שמיום שה' נתן דעת בראשי, תמיד נכספה וגם כלתה גפשי להגות בתורתו הקדושה... ותמיד לא בטלתי ד' אמות של הלכה בהשכמה אפילו בהיותי בלחצי, וזה יעידון יגידון חברי של בית מדרשי, ואף על פי דטרוד הייתי בטרדי הזמן לעסוק בסחורה כדי לבקש פרנסתי וטרף

יוסף זרקא (ע"ע),¹⁴ ונזכר בספר, "משכנות הרועים" עם רבני תונס משנת התקכ"א. השאיר אחריו הרבה כתבים, והגאון ר' יהודה נג'אר זצ"ל (ע"ע) מזכירם ומביא מהם הרבה בספריו, "לימודי ה'" (ליורנו תקמ"ו) ו"אלפי יהודה" (ליורנו תקנ"ד). מכתביו נדפסו: 1, קונטרס, "זכר צדיק" — פירוש למשניות מסדר זרעים ומועד.¹⁵ 2, שו"ת מהרש"ק — תשובות מרבינו.¹⁶ 3, מובא ממנו בספר, "קרנן אהרון" מועטי (ליורנו תקל"ג), ובספר, "בית אברהם" לר' אברהם בושערה (ליורנו תקנ"א), והשאיר אחריו בכת"י ספר דרושים וחידושי תורה.¹⁷

(ב) **קטן ר' אברהם** — מרבני תונס בחצי הראשון של המאה הששית, והיה מגדולי תלמידי הרה"ג ר' יוסף זרקא (ע"ע). החד"א בבקורו בתונס בשנת התקל"ד (1774) כותב שהייתה לו, "אהבה רבה עם החכם ר' יוסף זרקא ועם קצת תלמידיו ובפרט עם ר' אברהם קטן".¹ הוא מונה אותו כאחד מגדולי תלמידי מהר"י זרקא וכותב: "...הרב יוסף זרקא חכם וסופר וחסיד וגקי וצדיק, והוא יש לו כששים תלמידים ומהם חשובי המעיינים. ומגדולי תלמידיו חתנו ר' יאושוע, ור' אברהם קטן הפרנס ור' יעקב מעארך, וכלם היו אהובים לי ולמדתי עמם, וכן עם כמה וכמה ת"ח אפשר כמאה ת"ח...".² מהתואר, "פרנס" נראה שהיה לרבינו איזה תפקיד חשוב בקהלה. הוא תתום על תשובה בענין אופן קריאת, "חי העולמים" עם חברו ר' יעקב מעארך (ע"ע) ורבני תונס ר' יוסף הכהן (ע"ע) ור' שמריה קאטריואס (ע"ע).³

בספר, "מלכי רבנן" מביא שני חכמים בשם ר' אברהם קטן, אחד מחכמי טיטואן שבמרוקו משנת התכ"ט (1669), והשני מחכמי פאס משנת שי"ג (1553),⁴ והרב יוסף משאש זצ"ל שהיה רב בתלמסאן שבאלג'יר מזכיר עוד שני חכמים ממשפחת, "קטן" משנת התפ"ז (1727), וכותב שמשפחת, "קטן" מצויה בעירו. הוא מביא השערה לא מבוססת שאפשר שאבי המשפחה היה קטן קומה, או שהיה גדול בתורה ומקטין עצמו כמו ר' יוסי קטנותא, ולכן נקראת משפחת, "קטן".⁵ חוץ מרבינו לא ידועים בתונס רבנים אחרים ממשפחה זו. ובאוצר הגדולים (ח"ה אות י' תתקנ"ה) מביא חכם בשם

(14) דף ל"ו, מ'.

(15) נדפס בסר"ס, "אברהם יגל" לר' אברהם כהן (ליורנו תר"ג).

(16) נדפס בסר"ס, "כוכב מיעקב" לר"י פיתוסי, ועליהם הגהות מר"י הנ"ל ומבנו ר' חיים דוד פיתוסי זצ"ל.

(17) כן כתב בספר, "טוב ראי" על חכמי טבריה.

(1) מעגל טוב השלם עמ' 60.

(2) שם עמ' 57.

(3) בספר, "יוסף חי פרפראות לחכמה" לרבו ר"י זרקא (תונס תרס"ד).

(4) מלכי רבנן — על חכמי מרוקו אות א' (י"ד ע"ב).

(5) "אוצר המכתבים" לר"י משאש חלק ב' מכתב תתקכ"א.

שער ספר צאן קדשים
ובמרכזו חתימת יד קדשו של
אבי"ד דק"ק פורטוגוזים בתונס
ר' מרדכי ברוך קאראבליו
זצוק"ל. כתוב, שלי לעבודת
קוני מרדכי ברוך קאראבליו
ס"ט.

מורי ורבי הרב הגדול והכולל מהר"י לומברוזו תנצב"ה לא
היה מורה כל כך בכד משום שהיה המורה מטל על שנינו,
אבל אחר כך אני לבדי כמה שנים נשארת, ועם כל זה תמיד
הוויית אביו ורבא לא בטלתי, אבל משום שהיה עלי משא
כבד עול שמים ועול הבריות לא היה לי פנאי לכתוב
החידושים שהייתי מחדש מה שהורוני מן השמים, בתוית
לומד עם חכמי מדרשי עם קדושי, וחבל על דאבדין ולא
משתכחין אשר אם כתבתי היד לי עתה עטרת לראשי, אך מה
אעשה... עכ"ל.

בשנת התק"ח (1758) חתום רבינו בהסכמת ספר, בני

לביתי כדי להיות מתפרנס מגיע כפי ועמלי, ובפרט בעוונותינו
הרבים שרבו ההוצאות והגדירות, ואפילו הכי תמיד אחר
חצי היום הייתי מצוי בבית המדרש עד עת בוא שמש,י
ובערב בין השמשות אני רגיל תמיד לילך לבית הכנסת
לקרוא שם דיני אורח חיים לזכות את הרבים, וללמד להם
הדרך ילכו בה כל עת בעתו עד שעה מהלילה כדי לחבר
לילה ביום, ובכל לילות נדדתי שינה מעיני מחצות ואילך
להגות בתורה לעבוד יוצרי וקדושי. ואף על פי שהייתי
יושב על כסא התורה לדון בין איש לחבירו, וגם להורות
להם דיני איסור והיתר לכל בני קהלתי, שבזמן חייו של

שרבינו היה בצער גדול מיום שנפטר עליו בנו בשנת התק"ט ושנהפך על רבינו הגלגל ל"ע ותחת שהיה בתחלה סותר עשיר גדול שלא נצרך לשום אדם, הקיפוהו אח"כ, ימי עוני, ובאונ"ו שר"ה דעניותא רדיף אבתריה כי אם תם הכסף וכל מידי דנכסי, וזה היה בגלל שטבעו כל כתביו ורכושו בים. עוד כותב שם, שרבינו עזר הרבה מאוד לתלמידי חכמים, והכין בית מלא ספרים להשאלה לתלמידי חכמים לעשות צדקה בכל עת.

(ב) **קאראבליו ר' יצחק** — בנו של ר' מרדכי ברוך קאראבליו שבאות הקודם. נולד בשנת התצ"א (1731) ונפטר בצעירותו בהיותו בן כ"ח שנה ב' טבת התק"ט (1759) בהשאירו אחריו תינוק בן ג' שנים ותינוקת בת שנה¹. מאחר פטירתו היה אביו בצער גדול עליו עד סוף ימיו², ובשנת התקכ"א (1761) הדפיס לו את ספרו, "ספר הזכרונות וחיי יצחק", הכולל חי' על הרא"ם, חידושי ש"ס וארבע דרושי הספד (ליוורנו תקכ"א). אחד מהדרושים הוא על רבו ר' גבריאל אבוקארא (ע"ע) שנפטר בשנת התק"א.

אביו מתאר את העמל הרב שהשקיע בחנוך בנו עד שגדל והיה לתלמיד חכם, וזה לשונו: „עד אחר ימים ושנים שזכיתי שגדל בני יצחק ג"ע וראיתי בו סימני אורה, דבוצין בוצין מקטפיה ידיע, ומלמד אחר מלמד ללמדו היית קונה, ושכר כפול ומפולפל ומתנות חוץ מהנהוג מהייתי מונה, ועם כל זה לא מצאתי בהם דבר הנהנה, מפני רוב התלמידים שיש להם קטנים וגדולים אשר אין להם מונה, ואני מתוך המשא הכבד שהיה עלי כנזכר לעיל לא הייתי יכול להיות אליו פונה, עד שכלייתי יפירני וסעיפי השיבוני... איך אתה יושב בזאת המוכבה רבה ותעזוב עולם הבא, וזה אתה ללמד בנך... אז אורתי כנכר חלצי והנחתי רוב עסקי והייתי לומד אתו...³ בהמשך מתאר אביו איך שבנו רבינו למד בחשק ולא פנה להבלי הזמן, עד שגדל בתורה וירד לעומק ההלכה, והיה חריף ומפולפל ובעל מדות טובות. כל שבת אחר מנחה למד רבינו עם אביו בספר הרא"ם על התורה, והוא זרז את אביו לכתוב החידושים המתחדשים להם בלימוד, ואביו קבל עליו לכותבם כל מצאי שבת קודש⁴. מחידושים אלו חוברו שני ספרים: „ספר הזכרונות וחיי יצחק" מרבינו, ו„תועפות ראם" מאביו.

משפחות שונות

(א) **קורקוס ר' רפאל רחמים** — נכדו (בן בתו) של הרה"ג ר' מסעוד אלפאסי זצ"ל (ע"ע) אב"ד תונס ובע"ס „משא דרבותא" וחתום רבינו בשנת התקס"ה בהקדמת הס'

(1) הקדמת אביו לספרו „תועפות ראם" (ליוורנו תקכ"א).

(2) הקדמת ר' יצחק אלחאיך ל„מירא דכיא" לאביו (ליוורנו תקנ"ב).

(3) הקדמת אביו ל„תועפות ראם".

(4) שם.

שמואל" עדאוי עם 11 מרבני תונס והוא השלישי אחר ר' דוד צפג' (ע"ע) ור' יוסף הכהן (ע"ע). בשנת התק"ט (1759) נפטר עליו בנו ר' יצחק בהיותו בן כ"ח שנים בלבד, בהשאירו אחריו תינוק ותינוקת רכים. מאורע זה גרם צער רב לרבינו עד סוף ימיו, והוא מתאר את העמל הרב שהשקיע בבנו כדי לחנכו ולגדלו לתורה עד שנהיה חריף ומפולפל ובעל מדות טובות. עם בנו זה למד רבינו במשך כמה שנים מדי שבת אחר תפלת מנחה בספר הרא"ם על התורה, ובמוצאי שבת היה כותב רבינו את החידושים שנתחדשו להם, ואת חידושי בנו כתב על שם בנו כדי להגדיל חשקו לתורה. מחידושים אלו הוציא רבינו בשנת התקכ"א (1761) את ספרו „תועפות ראם" (ליוורנו תקכ"א), ואת ספר בנו „ספר הזכרונות וחיי יצחק". רבינו מציין שלא חבר את ספרו לשם ריוח ממון כ"א לשם שמים כיון ש„תהלות לאל לא נצרכתי לשום אדם".

בעת שחבר רבינו ספרו הג"ל היה לפניו ספר „קרני ראם" על הרא"ם לר' יצחק חדאד זצ"ל מג'רבה (ע"ע) בעודו בכתב יד, והוא מביא הרבה חידושים ממנו ונושא ונותן בהם. כשהגיע שד"ר טבריה ר' שמריה קאטריאס (ע"ע) לתונס למד עם רבינו, ורבינו הראהו את ספרו בעודו בכת"י, ושמע כמה הערות עליו, ומביאם רבינו בספרו בהרבה מקומות. במקום אחד כותב: „ואחר שנים כשעבר עלינו בשליחותו החכם השלם ה"ר שמריה קאטריאס מעיר טבריה תוב"ב בהיותו לומד עמי הראה לי מה שיש לו בכתיבותיו..." חלק מספרו חבר בעת שהיתה העיר במצור סוגרת ומסוגרת וכל ספריו היו גנוזים, ולא נשאר אתו כי אם ספר הרא"ם על התורה ואיזה מחברים עליו, ולא היה לומד כי אם בהם.

בשנת התקכ"ח (1768) חתם עם רבני תונס בהסכמת ספר „זרע יצחק" לרבו מר"י לומברוזו, ובשנת התקמ"א (1781) הסכים לשו"ת „יכין ובוועז" (ליוורנו תקמ"א) לבני הרשב"ש. בהסכמה זו חתום ראשון כאב"ד דק"ק פורטוגיזיס, וחתמו עמו חתנו ר' יצחק אלחאיך (ע"ע), ור' אברהם לומברוזו (ע"ע) ששמשו כדיינים עמו.

בשנת התקמ"ה (1785) היתה מגפה בתונס לתקפ"ז, ובמגפה זו נפטר רבינו. הגאון ר' עזריאל אלחאיך זצ"ל (ע"ע) דרש עליו הספידו בספרו מערתא דדייני ( ), וכתב על הדרוש: „דרוש לכבוד גדול אדוננו סבא דמשפטים הרב המובהק מהר"ם ברוך קאראבליו תמ"ך בעל ספר „תועפות ראם", „מירא דכיא", ראש בית אב כמד"ן דק"ק פורטוגיזיס אשר בעיר תהלה תונס יע"א, ס' מקץ למרבה המשריה לפ"ג בזמן המגפה לתצ"פ כ"ר".

אחר פטירתו נתמנה במקומו לאב"ד דק"ק פורטוגיזיס, חתנו הרה"ג ר' יצחק אלחאיך זצ"ל (ע"ע). חתנו זה הסכים לספרו השני של רבינו „מירא דכיא" שנדפס שבע שנים אחר פטירתו (ליוורנו תקנ"ב), ובהסכמתו זו כותב ר' יצחק

הנ"ל עם ר' חיים עשור בן דודתו (אחות אמו), ונוכרים שניהם גם בס' ^{המורה נבוכים} "גנוזי שלום" (אה"ע סי' ט'). ע"ש. שניהם הוציאו את ספר ^{המורה נבוכים} "משחא דרבנותא" הנ"ל וחברו הקדמה ארוכה בתחילתו.

(ב) קורקוס ר' יוסף — מחכמי תוגס ונפטר בשנת תתרי"ב. ישנו דרוש עליו בס' "מקוה מים" להגאון השד"ר מהר"א עזריאל זצ"ל, וכתוב על הדרוש בזה"ל: "להספד בעי"ת תוגס ש' תרי"ב הספד למע' התה"ש זקן ויושב בישיבה חסיד ועניו סוב"ר תרומם ר' יוסף קורקוס זלה"ה. ויתכן שהוא מורעו של ר' רפאל רחמים קורקוס שבאותה הקודם.

(ג) קוריאל ר' יעקב — מחכמי תוגס באמצע המאה הששית והיה תלמידו של מהר"י טייב (ע"ע) בעל עה"ש (עיין להלן). נדפסו לו חידושים על הש"ס והרמב"ם בסו"ס "אוהל ישרים" לר' יצחק בונאן (ליוורנו תר"ו), ור' דוד בונאן כותב בתחלתם שרבינו נפטר בגיל צעיר כבן 30 שנה, והיו לו כמה כתבים והמה נאבדו, וארבעים שנה אחר פטירתו הדפיס אברהם בן רבינו מעט חידושים שמצא, עם ספר "אוהל ישרים" הנ"ל לאביו ר' יצחק בונאן, וזאת כיון שאביו ר' יצחק היה אותב מאוד לרבינו והוא קרוב להם, לכן מהר"א שיהיו חידושיהם יחד בס' אחד. מדברים אלו אפשר להבין שרבינו נפטר בשנת התקס"ו שהיא 40 שנה לפני שנת התר"ו מועד הדפסת ס' "אוהל ישרים". בכמה מקומות בחידושו מזכיר רבינו לרבו, ור"ד בונאן כותב באחת מהגהותיו שרבו הוא מהר"י טייב בעל עה"ש (בדף א' מח' רבינו עמ' ד'). ובתחלת חי' הרמב"ם כותב רבינו: "כעת חידשנו זה אני והתו"ש כה"ר יוסף אריכס הי"ו", והכוונה לר' יוסף אריכס (ע"ע) שהיה מאוחר יותר דיין בב"ד של ק"ק פורטוגזים, וכנראה שלמדו יחד אצל מהר"י טייב.

מערכת רי"ש

(א) רואח ר' מסעוד — מחכמי מקנאס שבמרוקו, ובא לעיר סוסא שבתוגס (ואולי גם לג'רבא) ושמע על איזה מנהגים בג'רבא שנראו בעיניו תמהים וחשב לערער עליהם וקבל תשובה נצחת מחכמי ג'רבה והודה לדבריהם. הוא המחבר השיר "מי זאת עולה מן המדבר" שבס' "קול יעקב" סי' נ"ב, ובס' "מלכי רבנו" כותב עליו שהיה א' מחכמי מקנאס בחצי הא' של המאה הששית ויש ממנו איזה שירים בס' "תהלה לדוד". בספר הנ"ל מובא מכתב ששלח אליו הרה"ג ר' חיים דוד סירירי זצ"ל עם לשון התוארים שמתארו, וכתוב שראהו חותם בשנת התקס"ב. עוד מצאתי בס' "חיי אברהם" לר' אברהם כלפון מטראבלס (דנ"ו אות שצ"ב) שכתוב: "טעם הרקיקה לחליצה שמעתי מההה"ש מוהר"ר מסעוד רואח מעיר מקנאס שנת התקס"ב הטעם..." ע"ש, וא"כ יתכן שהיה גם בטראבלס. עוד מצאתי בס' "משגב לדך" ח"א (דמ"ז ע"ד) שמביא גליון כת"י שמצא בס' "ככר

לאדן" שבו השיג התו"ש ר' מסעוד רואח על הספר, והמחבר ר' דוד כהן מג'רבה מצדיקו בדבר א' ודוחה דבריו באחר.

ביאתו לסוסא היתה באמצע המאה הששית בתקופה שבה שמשו האחים מר זקננו ר' נסים ור' רחמים כהן כרבני ג'רבא. בס' "שואל ונשאל" חלק ד' (סי' ל"ט) מביא ר' משה כלפון הכהן זצ"ל מה שמצא כתוב בכתבי אביו, שבימי דייני ג'רבה ר' נסים הכהן בעל "מעשה נסים" ואחיו ר' רחמים כהן בעל "שערי רחמים" בבוא ר' מסעוד רואח לעיר סוסא שבתוגס ושמע שבג'רבא מתירים ללכת מחוץ לתחום בשבת, תמה ושאל מי הם דייני ג'רבא, ושלח להם מכתב חריף שאיך לא ידעו דין פשוט של איסור תחומין בשבת. וכשהגיע המכתב קבלו ר' רחמים בעש"ק, ולא רצה להראותו או לאחיו ר' נסים שלא להדאיב לבו בשבת, והמתין עד מוצש"ק והראהו המכתב. ואחר שקראהו ר' נסים אמר לאחיו לך הבא לי כלי הכתיבה ואורוהו. וכתב לו כי יותר טוב לו לשוב לבית"ס ללמוד ואתה דע לך כי עירנו יע"א ימא חומתה ואם הייתי מוצא מי שיסכים עמי הייתי מתיר להוליד בעיר כדין רשות היחיד, אך קי"ל הזרעים מבטלין הדירה וזה דוקא בעת הזרעים וא"א לאסור בעת הזרעים ולהתיר בשאר זמנים. ואולם גם בעת הזרעים אם הרוב איננו זרוע אזלינן בתר רובא ומותר. ואנוכי נ"ל כי בראותנו החצרות והשווקים וחופי הים שאין בהם זרעים שהם הרוב ומותר, אך לא מצאתי מי שיסכים עמי, ע"כ תוכן מכתבו. וכשהגיע מכתבו לר' מסעוד רואח כתב מכתב התנצלות ובו מתחנן להם וכה אמר: "לו ידעתי כי אריות כאלה שואגים בעיר ג'רבא לא באתי עד הלום", ובקש מהם מחילה בהפצר רב. במקום אחר מביא ר' כלפון הנ"ל מה שמצא בכתבי מר זקננו ר' שאול הכהן שרבינו ערער על מנהג ג'רבא ששואלים הגשמים ב' מרחשון כא"י ומר זקננו הנ"ל השיבו, וז"ל: "זה כמה שנים הקשה עלי התה"ש כת"ר רבי מסעוד רואח זצ"ל על מנהג עירנו שנהגו לומר ברכ' עלינו ב' מרחשון, ואמר שאין לנו על מי שנסמך, ואמר מה שאנו אומרים שג'רבה היא חלק מא"י הם דברי הבאי עכ"ד. ואז הראיתי לו מ"ש הרא"ש בפסקיו והביאו בנו הטור ז"ל ואז ענה אמן בע"כ באמרו כי מאחר שהרא"ש הכי ס"ל וקדמוני עירכם נהגו כדבריו אין מי שיוכל לערער על המנהג. ואחר זמן רב בא לידי שו"ת הרה"ק ח"ה הנד"מ שנשאל... דהרי כמה מקומות שאינם מא"י ושואלים כא"י ע"ש, שש אנוכי. הראת לדעת דהרה"ק קרי בחיל דיש כמה מקומות ששואלים כא"י, וכן ראיתי בשו"ת הרא"ש שהאריך בזה ע"ש, וכ"כ הרשב"ץ ח"ג ואין כאן מקום להאריך. גם מה שהלפ"ג עמ"ש הראשונים שג'רבה היא מחלק א"י, המעיין בפ"ק דגטין ידע דדברי אמת הם ולפ"ד המלחים כי א"י נגד ג'רבה ממש. אפס נשאר דבר אחד שאמרו הראשונים שלא היה הים מקיף אותה", עד כאן מצאתי וזהו ע"ד. ממר זקני הרה"ג מהרש"ד

זצוק"ל וזיע"א (ברית כהונה ח"ג הנד"מ עם „ברית משה”
אור"ח מע' ג' אות ב' „גשמים”).

מערכת שיין

משפחת שמאמא

משפחה נכבדת וחשובה, וממנה היו רבנים, שרים ונגידים (קאייזרים) בתונם. אחד מחתניו של הרב „חק נתן” הוא ר' יהודה שמאמא אבי ר' שלמה בע"ס „שורש ישי” וגם בנו של הרב „חק נתן” — ר' אליהו חי בורג'ל הראשון (ע"ע) בעל „מגדנות נתן” — נשא בתו של השר משה שמאמא. התפרסם במיוחד הקאייזר המפורסם ר' נסים שמאמא זצ"ל שעזר הרבה לת"ח ובסיועו נדפסו ספרים רבים, ועל צוואתו היתה מחלוקת גדולה בין החכמים, ובספר „משפט הירושלמי” נקבעו קונטרסים של פסקים מרבנים שונים בענין צוואה זו. כן נודעו כמה רבנים ממשפחה זו כעיקר במאה הששית ובראשית המאה השביעית. במאה הששית נודע הרה"צ המקובל האלוף ר' שמואל שמאמא זצ"ל (ע"ע) בע"ס „קרן הצבי” ואחריו נודע בנו ר' שלמה שמאמא בעל ספר „בגדי שש” על הש"ס. עוד נודע במאה הששית חכם אחר בשם ר' שלמה שמאמא שחיבר ספר „שורש ישי” בראשית המאה השביעית שמש ר' משה שמאמא כדיון בתונם, ואחריו לא נודעו לנו רבנים ממשפחה זו.

עמוד התפילה

(א) **שמאמא ר' שמואל** — רב גדול בתונם במאה הששית והיה מגדולי המקובלים שם. חיבר ספר „קרן הצבי” פירוש על ספר „הקרינים” להרב המקובל מהר"ש מאוסטרופול, ומשם נראית ידיעתו בחכמת הקבלה. היה עמיתו בתורה של הגאון ר' יהודה גיא"ר זצ"ל (ע"ע), ומזכירו בספרו „לימודי ה'” (ליוורגו תקמ"ו, דק"ד ע"ד) שכותב בזה"ל: „והחכם השלם האת נפשנו עמיתנו בתורה כמה"ר שמואל שמאמא נר"ו כה ענני”. הוא אבי הרה"ג ר' שלמה שמאמא זצ"ל (ע"ע) בע"ס „בגדי שש”, ורבני סוסא ר' חיים לומברו (ע"ע) ור' נסים טוביאנה (ע"ע) כותבים בהקדמתם ל„בגדי שש” על ר' שלמה בנו, שהוא: „בן לאותו צדיק כי השכיח השכיח... אם אעלה ארשי הגה ארשי כל כי האי צריך לאודועי, לא נכחד עצמי, נגד זקני עמי לקדושים אשר בארץ המה ממשפחת השלמי... תהא' הראשון... הרה"ג מנחם ומגדול סוכ"ר הרז"ם הני כבשי דרחמנא כמה"ר שמואל שמאמא זיע"א בעה"ח ספרו הקדוש... קרן הצבי זרעו בו למינתו... עוד ראיתי שמוכירו ר' יעקב פיתוסי (ע"ע) בספרו „ברית יעקב” (ליוורגו תק"ס, דף י"ד ע"ב).

(ב) **שמאמא ר' שלמה בר' שמואל** — מרבני תונס בחצי השני של המאה הששית ובראשית השביעית, ושמש כדיין בסוף ימיו. הוא בנו של ר' שמואל שמאמא בעל „קרן הצבי” (ע"ע), והיה עמיתו בתורה של הרה"ג ר' אברהם כהן יצחקי זצ"ל (ע"ע) בעל הספר הנודע „משמרות כהונה”. נפטר בשנת התרט"ו (1855) ועמיתו הג"ל הספידו, ועל הדרוש שדרש עליו כתב: „דרוש שדרשתי על עמיתי בתורה

דבק מאת החו"ש הר"מ שקדן בתורה כמה"ר שלמה שמאמא תנצב"ה בתשלום החודש בפ' וישלח התרט"ו”.

חיבר ספר „בגדי שש” על ג' חלקי השו"ע הראשונים (ליוורגו תרכ"ו), והגידו אותו ר' חיים לומברו ור' נסים טוביאנה רבני העיר סוסא. בהקדמת המגיתים הנ"ל מתואר רבינו: „רישא דדהבא, מר גיהו רבא, אי חסיד אי ענין, האי תנא דידן, הרב המופלא וכבוד ה' מלא, כמה"ר שלמה שמאמא ולה"ת”. עוד כותבים שם שמלבד ספרו „בגדי שש”, נותרו בכת"י עוד שלושה חיבורים ממנו, והם: (1) עמודי שש — על ש"ס בבלי וירושלמי. (2) בית המלך — על הרמב"ם. (3) כתנות שש — פשטים יפים על התורה. חידושי רבינו לשו"ע חלק „חושן משפט” נאבדו ולכן לא נדפסו בספרו „בגדי שש”. את הספר „בגדי שש” התחיל להדפיס בנו ר' יוסף, אך הוא נפטר באמצע המלאכה, והשלימו ההדפסה ר' יצחק ור' שלמה בני ר' יוסף.

הדפסה

(ג) **שמאמא ר' שלמה בר' יהודה** — מחכמי תונס באמצע המאה הששית, והוא המחבר ספר „שורש ישי” על קידושין בכורות, עירובין ועוד (ליוורגו תקס"ט). נולד בשנת התקל"ט (1779) ² לאביו הגביר ר' יהודה שמאמא, ואמו היא בתו של הגאון ר' נתן בורג'ל הראשון זצ"ל (ע"ע) בעל „חק נתן” ³. בספרו הנ"ל מזכיר רבינו בכמה מקומות את מר זקנו הרב „חק נתן” ומביא שמועות ממנו. ⁴ למד תורה אצל הרה"ג ר' משה שלום זצ"ל (ע"ע) בעל „ישמח משה” על זבחים, ורבינו שחיבר את ספרו בימי חרפו בעת לומדו בישיבה אצל רבו זה, ⁵ מזכיר לרבו — פעמים רבות בתואר: „מורי מוהרמ"ש גר"ו” ⁶. כן גראה שבילדותו למד אצל זקנו הרב „חק נתן” שכן רבינו מתארו: „מורי וזקני” ⁷.

(1) „חסדי כהונה” דרוש כ'.

(2) אחיו ר' יצחק כותב בהקדמתו ל„שורש ישי” שרבינו נפטר בשנת התקס"ו בן ז"ך שנים וא"כ לידתו בשנת התקל"ט.

(3) בהקדמת „שורש ישי” כתוב על אחיו ר' יצחק: „ר' יצחק שמאמא בן ר' יהודה שמאמא בן לאר"צ חשוב ומקובל שפל רוח בפני כל אדם רודף צדקה וחסד ש"ר ל"ו נאמר ז"ל פנים החכם השלם כמה"ר יוסף שמאמא תמ"ד”. ור' עזריאל אלתאיך במערתא דדייני דרוש י' מזכיר בין חתני ה' חק נתן את „הגביר יהודה חכם יתקרי צניע ומעלי”, ובלי ספק שכוונתו לר' יהודה אבי רבינו.

(4) רבינו מזכיר את מר זקנו פעמים בסתם ופעמים מגלה זהותו. ב„שורש ישי” דק"ב ע"ד כותב: „שמעתי משמיה דגדול מורי וזקני הרב בעל חק נתן ולה"ה” ובדצ"ט ע"א כותב: „רעיון בספר מגדנות נתן... שהביא משם מורי זקני הכ"מ ולה"ה”. ממה שכתב „הכ"מ” (הריני כפרת משכמו) נראה שכתב הדברים בשנת התקנ"ב שנת פטירת הרב חק נתן, שכן לפי הדיו אומרים אותו בשנת הפטירה, וזה היה בהיותו בן י"ג שנים בלבד דבר המעיד שמקטנותו היה מחדש חידושים.

(5) רבינו הרי נפטר בצעירותו בן ז"ך שנים, וגם מהספר עצמו ניכר שחיברו בצעירותו בעת לומדו בישיבה עם חבריו, שכן מזכיר פעמים רבות את רבו ואת חבריו ללימודים.

(6) ר"ת „מורי הרב משה שלום”.

אורית הלימודים בישיבה ודבוק החברים בין התלמידים

עולה מבין שטי ספרו, ורבינו מזכיר בו פעמים רבות את רבו ואת חבריו בני הישיבה. עם שנים מבני הישיבה למד במיוחד, והם קרובו ר' אליהו בלעיש⁷ ור' משה ברדע,⁸ ואת שניהם הוא מזכיר פעמים רבות. כשנפטר רבינו הגיה ר' משה ברדע חברו, את ספרו „שורש ישי” לבקשת אחיו ר' יצחק,⁹ וכן נדפסו בסוף „שורש ישי” ליקוטים לעירובין שחיבר ר' משה יחד עם רבינו,¹⁰ וגם צורפו לספר זה קצת חידושים למס' פסחים מר' אליהו בלעיש.¹¹ כן מזכיר פעמים הרבה את השד"ר ר' משה סווין,¹² ובמקום אחד מזכיר את „החורש סוה”¹³ אהובינו כמה"ר ישועה בסיס גר"ו דבר המוכיח שגם מהר"י בסיס שלמים היה הראב"ד תונס (ע"ע) היה עמית רבינו ללימודים ולמד אצל ר' משה שלום.¹⁴

בר"ח אייר התקס"ו (1806) נפטר רבו ר' משה שלום, ורבינו דרש דרוש למנוחתו שבו בטא את צערו ואת צער חבריו בני הישיבה על פטירתו.¹⁵ אך רבינו לא חי רק ימים מועטים אחריו, ואחר פחות משלושה חדשים נתבקש בישיבה של מעלה בליל ב' א"ך תמוז תקס"ו (1806) בהיותו בן כ"ז שנים בלבד,¹⁶ בהשאירו אחריו שלושה בנים, יהודה נתן ונסים. בניו מתוארים: „שניהם מלאים תורה וגדולה אנשים של צורה”,¹⁷ וכנראה ש„נסים” זה הוא הקאייד נסים שמאמא המפורסם שעל צוואתו נכתבו ספרים הרבה,¹⁸ ושהיה ידוע בתמיכתו בת"ח ובהדפסת חיבוריהם. אחר פטירתו מסר אחיו ר' יצחק את חידושי רבינו לר' משה ברדע להגיהם, ואח"כ הגיהם שנית הגאון ר' יהודה גי'אר (ע"ע) כמו שנראה

(7) עיין ערכו, ומתארו: „שאר ידי נהירו דעינין החה"ש כמה"ר אליהו בלעיש גר"ו”.

(8) היה דיין בסוף המאה הששית, ועיין בערכו. מתואר ע"י רבינו ב„שורש ישי”: „בחור חמד החכם כה"ר משה ברדע”, וזה היה כמובן בצעירותו בעת לומדו אצל רבו.

(9) בתחלת החידושים ב„שורש ישי” כותב: „והגהתי אותם אני הצעיר זעיר זמן חברי משה בכ"ר א"א יוסף ברדע יצ"ו בשנת התקס"ו ליצירה לבקשת אחיו של המחבר”.

(10) בתחילת הליקוטים כתוב: „אלו הליקוטים על מס' עירובין שנינו אותם ביחד אנן עניי צעירי הצאן שלמה שמאמא ס"ט ומשה ברדע ס"ט, והחידושים שאמרנו נאמרו בין שנינו”.

(11) „שורש ישי” עמודים ק"ק"ח.

(12) שם דמ"ט, דפ"ט ועוד הרבה.

(13) וזה מאשר מה שכתב ר' יצחק חי בוכבז בהקדמת „גנוי שלום” לר' שלום שמעוני זצ"ל שמהר"י בסיס למד אצל ר' משה שלום, ע"ש.

(14) נדפס בסוף „שורש ישי”, וקטעים ממנו הבאתי בערך „ר' משה שלום”.

(15) הקדמת אחיו ל„שורש ישי”.

(16) כגון ספר „משפט הירושה” הכולל קובץ של קונטרסים ממחברים שונים בענין צוואה זו.

מכמה הגהות שבהם מזכיר ר' יהודה לספריו „לימודי ה'” ו„שבות יהודה”.¹⁷

(ד) **שמאמא ר' יוסף** — הוא זקנו של ר' שלמה שמאמא בעל „שורש ישי” (ע"ע), ומתואר בהקדמת הספר הנ"ל: „צדיק חשוב ומקובל שפל רוח בפני כל אדם רודף צדקה וחסד שיר לץ נאמר זון פנים התכם השלם כמה"ר יוסף שמאמא תמ"ך”.

(ה) **שמאמא ר' שלמה בן משה** — מחכמי תונס בראשית המאה השביעית, והיה קאייד בתונס. חיבר ספר קטן בשם „שש אנוכי” — חי' תנ"ך לאומרים בסעודות שבת על השלחן, ובסופו שני בקשות שסימנם: „שלמה בן משה שמאמא חזק” (ליורנו תרל"ד). את הספר חיבר לזכות בו נשמתו ולמנוחת אשתו אסתר שנפטרה ב"א טבת התרל"ד. מהר"א חג"אג' הראב"ד תונס באותה עת, מתארו בהסכמתו: „מלך רם... היינו עובד אלוקים הודנו והדרנו נשיא אלוקים בתוכנו התכם השלם והכולל שר בשרים וגניד בנגידים כמה"ר שלמה שמאמא גר"ו יאיר... בן לאותו צדיק חכם עדיף משה”.

המשדל ר' שמואל חי הכהן כותב שרבינו עזר לו להחיות נפשו, ומתארו: „גברשתא דדהבא, השר והטפסר, התכם השלם בחכמה ובמסור, אוהב תורה ולומדיה, כל מחמדיה אלקאייד שלמה שמאמא גר"ו יאיר”.

(ו) **שמאמא ר' משה** — מדייני תונס במחצית הא' של המאה השביעית בתקופת מהר"א חג"אג' (ע"ע) והיה אחד מבית דינו. בשנת התרל"ח (1878) חתום בס' „צדק ושלום” עם רבני תונס בענין ההסכם לפתיחת ב"ס כ"ח בתונס, וכן בשנת התר"ם (1890) בהסכמת ס' „סבר פנים”. בשנת התרמ"א חתום בהסכמה שבס' „מעייני הישועה” בענין פתיחת חנויות הקפה בשבת, ובאותה שנה חתום בס' „משפט הירושה”. בס' „שם משה” להראב"ד גר"ב מהר"מ זקן מאוזן (ע"ע) זצ"ל (ירושלים תרס"ה, דף כ' ע"ב) מזכירו וכותב: „והלכת'א למשיכה אמרתי יצא עת'ק ממ"ש אלי זה כמה שנים הרב המובהק הדו"מ כמוהר"ר משה שמאמא ולה"ה”.

משפחת שמעוני

(א) **שמעוני ר' אליהו** — הוא אביו של הרב המקובל ר' שלום שמעוני זצ"ל (ע"ע) בע"ס „גנוי שלום”, ושמש כרב העיר גפצא ביחד עם ר' יוסף מצליח חג"אג' (ע"ע) לפני בנו ר' שלום. בס' „גנוי שלום” יש מכתב מהם להרה"ג ר' שלמה אלפאסי (ע"ע) מתונס (בעל משחא דרבותא) משנת

(17) „שורש ישי” דף פ"ח ע"ג, ודמ"ח ע"א בשני מקומות, ובדף מ"ו ע"א מזכיר לספר „שבות יהודה”. זאת למדתי מהגה כתי מהרה"ג ר' רחמים חי חיותא הכהן זצ"ל שמצאתי בספר „שורש ישי”, שבה כתב שמהר"י גי'אר הוא המגיה ב' וציין למקורות אלו.